

חילופי התנועות פתח וחיריק בהברה סגורה לא־מוטעמת בעברית המקראית ושאלת חוק ההידקקות

1. התופעה

חילופים של פתח וחיריק בהברה סגורה לא־מוטעמת נפוצים בעברית של המקרא למסורותיה. לפעמים הם נגלים בתוך מסורת אחת, כגון מִרְפָּכַת (בר', מא, מג) לצד מִרְפָּבוֹת (זכ' ו, א), מִשְׁמָנִי (יש' י, טז) לצד מִשְׁמָנִים (נחמ' ח, י), פִּלְעָדִי (איוב לד, לב) לצד פִּלְעָדִי (במ' ה, כ); לפעמים הם נגלים בהשוואה בין המסורות של העברית, כגון מִלְחָמָה במסורת טבריה לעומת מִלְחָמָה במסורת בבל¹, במסורת שומרון ובתעתיקים ליוונית ולרומית, ולפעמים - מתוך השוואת העברית ללשונות השמיות האחרות, כגון יִתָּבַב בעברית לצד yaktubu בערבית. ברוב המקרים הללו תנועת a היא המקורית, ורק במיעוטם תנועת i מקורית היא. לפיכך רוב החוקרים רואים בחילופים הללו תוצאה של מעתק מותנה $i < a$ בהברה סגורה לא־מוטעמת והם מכנים את התופעה במונח "הידקקות" (או "הידלדלות").

2. המחקר

2.1 תולדות המחקר

מדקדקי ימי הביניים לא מצאו עניין בחילופי פתח וחיריק. מקצתם העירו על שמות המנוקדים לעתים בפתח ולעתים בחיריק, אולם לא ראו לנכון לתאר את התופעה².

* אנו מודים לפרופסור יהושע בלאו ולפרופסור ראובן שטיינר על הערותיהם המועילות.

1. במאמר זה העתקנו את הניקוד הכבלי בסימני הניקוד הטברני.

2. ראה למשל רד"ק, השרשים, ערך רכ"ב בשם מִרְפָּכָה; ערך שע"ן בשמות מִשְׁעָן ומִשְׁעָן. כמו כן ראה ערך שמ"ן בשמות מִשְׁמָן ומִשְׁמָנִים.

גם במאה הי"ט לא נידונה התופעה אלא באקראי: מקצת המדקדים העירו עליה³ ומקצתם התעלמו ממנה⁴.

עד כמה שבדיקותינו מגיעות וילהלם גוניוס הוא הראשון שהגדיר את התופעה - הידקקות⁵. אמיל קאוץ' כבר משתמש במונח השמני Verdünnung 'הידקקות'⁶, ובמהדורת ארתור קאויל המונח הגרמני מתורגם במונח האנגלי attenuation. רוב המדקדים בדורות האחרונים נוטים לראות בהידקקות מעתק הגאים מותנה, קובעים כללים לפעולתו ומרכיבים לעסוק בהגבלות שמנעו את פעולתו. גוטהלף ברגשטרסר מציין שההידקקות חלה בתנאים מסוימים שקשה להגדירם. הוא מרבה בדוגמות המלמדות על הישמרות התנועה a ומשתדל לתרצן, אך ממעט בדוגמות המעידות על הכלל⁷. באואר ולאנדר מביאים כמה דוגמות ונדרשים לחוק הזה במשקלי השם⁸. לדעתם, הימצאות מילים שחלה בהן הידקקות לצד מילים שהיא לא חלה בהן מעידה על עירוב ניבים בעברית המקראית⁹.

גישה חדשה להסבר החילופים הציע פרנק בלייק ואחריו תומס לְמדין. אין הם גורסים שהחילופים נוצרו ממעתק הגאים. לשיטתם, החילופים מוגבלים לרצף qatqát שנשתנה ל-qitqát - בידול של תנועת a שבהברה סגורה בלתי מוטעמת¹⁰. גישתו של בלייק לא טבעה במחקר את הרושם שהיא ראויה לו, ורוב המדקדים שבאו אחרי עדיין רואים בהידקקות מעתק הגאים מותנה ולא בידול. רודולף מאַר מרחיב במקרים שמצויה בהם תנועת a ליד עיצורים גרוניים. לדעתו,

3. ראה למשל J. Olshausen, *Lehrbuch der hebräischen Sprache*, Braunschweig 1861 עמ' 108, 110, 376. אולסהאוזן אינו יודע מה פשר התופעה ואינו מכנה אותה בשם. הוא מציין, למשל, שתנועת a יכולה להשתנות ל-i במילים כגון דְּבָרִי, צִדְקִי וכן לסגול בְּדָרִי, ראה שם, עמ' 108. עוד ראה שטאדה, עמ' 75, 169, 250, 273 H. L. Strack, *Hebrew*, E. König, *Grammar* (Trans. by R. S. Kennedy), Berlin 1889 עמ' 21, 84-85; *Lehrgebäude der hebräischen Sprache*, Leipzig 1895 עמ' 105, 487, 531.
4. ראה למשל T. F. Stange, *Beiträge zu hebräischen Grammatik*, Halle 1820; M. Stuart, *A Grammar of the Hebrew Language*, Oxford 1831; H. Ewald, *Introductory Hebrew Grammar* (Trans. by J. F. Smith), London 1870; H. Arnheim, *Grammatik der hebräischen Sprache*, Berlin 1872; A. Ungnad, *Hebräische Grammatik*, Tübingen 1912.
5. גוניוס מכנה את התופעה Verkürzung 'התקצרות (של תנועה)' ומשתמש בְּפועל verdünnen 'להידקק'. ראה W. Gesenius, *Hebräische Grammatik*, Leipzig 1854 עמ' 31, 67.
6. ראה E. Kautzsch, *W. Gesenius' hebräische Grammatik*, Leipzig 1889 עמ' 43.
7. ראה ברגשטרסר, עמ' 260.
8. ראה באואר ולאנדר, עמ' 193, §14v.
9. ראה שם, עמ' 194x. בכך הם הולכים בעקבות ברוקלמן, I, עמ' 146.
10. ראה בלייק, עמ' 77-79 וְלְמדין.

אין התנועה הזאת מקורית, ויסודה בתיקוני הנקדנים, בעקבות השבת הגיית העיצורים הגרוניים על פי הערבית¹¹.

טפני הרוויאין מתאר את עיקרי הדברים שנאמרו בחוק הזה¹². עיקר תרומתו היא בהבאת העדויות המתאימות מן התעתיקים של יוסף בן מתתיהו¹³ ומן הניקוד הארץ-ישראלי¹⁴. הוא אף מעלה מיני סברות להסבר התופעה¹⁵.

זאב בן-חיים רואה בחוק ההידקקות גלגול של a ל-i ומדגיש כי אין זה כלל קבוע אלא נטייה גוברת¹⁶. גם ישראל ייבין מציין שהחוק פעל במסורת בבל פחות מבמסורת טבריה והוא מביא דוגמות להשוואה¹⁷. למרבה הפליאה אין ההידקקות נדונה בספרו של ג'וזף מלון על הפונולוגיה של העברית הטברנית¹⁸.

2.2 ההסכמות והמחלוקות בשאלת החילופים וזמנם

שתי גישות עיקריות ננקטו אפוא בהסבר החילופים. לדעת המיעוט, החילופים נוצרו מבידול a ל-i ו-a ל-a'. לדעת הרוב, החילופים נוצרו ממעתק $i < a$ בהברה סגורה בלתי מוטעמת.

הכול מסכימים שחוק ההידקקות קשור בבידול תנועות, אלא שבעלי הגישה הרווחת מדברים על סוג מיוחד של בידול שהם מכנים "דיסימליזציה מונעת". לשיטתם, הנטייה לשמור על תנועות שונות זו מזו בהברות תוכפות היא שמנעה את המעתק ברצף התנועות $axax$ ¹⁹, $axax$ ²⁰, ואילו בליק ולמדן אינם מודים במעתק

11. ראה מאיר, I, עמ' 103-104.
12. ראה הרוויאין, עמ' 17-20.
13. שם, עמ' 79-82.
14. שם, עמ' 139-140, 189-192.
15. שם, עמ' 192-205.
16. ראה בן-חיים, עמ' 58.
17. ראה ייבין, עמ' 381.
18. J. L. Malone, *Tiberian Hebrew Phonology*, Winona Lake, Indiana 1993. המושג attenuation מוזכר בספר פעם אחת לעניין הגבהת צירי או סגול לחיריק (במילים כגון הַגִּיזָן לצד הַגִּיזָן וכד'), וראה שם, עמ' 74-75.
19. כגון תְּכִירֶף (אס' ח, טו), תְּכִנִּית (דב' ד, יז), תְּכִלִּית (יש' י, כה) ועוד, מְכִלִּיתִי (יר' ח, יח), מְשִׁפִּית (וי' כו, א), סְגִירִי (מש' כז, טו), מְנִינֶתָם (איכה ג, סג) - במסורת בבל מְנִינֶתָם (ייבין, עמ' 1996), שְׁרִבִּיט (אס' ה, ב), וְרִיף (תה' סב, ו), וְרִיף (מש' ל, לא), כְּרִמִּיל (דה"ב ב, ו, יג). לכאן שייכות גם צורות הבינוני של בניין הפעיל מְקָטִיל (מְשָׁפִיל [ש"מ"א יח, יד] ועוד) וצורות העתיד יִקְטִיל.
20. בכלל זה יותר מחמישים שמות במשקלים מְקָטִיל ומְקָטִלָה, כגון מְכָר (מל"ב ח, טו), מְשָׁפֶר (מל"ב יט, ג) כנגד הנסמך מְשָׁפֶר (הו' יג, יג), מְזִמְרוֹת (יש' ב, ד), מְדַחֶפֶת (תה' קמ, יב) ועוד, מְרַגְמָה (מש' כו, ח), מְשַׁעֲנָה (יש' ג, א), הַמְדַרְגָּה (שה"ש ב, יד), מְשַׁטְמָה (הו' ט, ח), מְשַׁאֵת (שופ' כ, מ; על צורה זו ראה הערה 38), וכן שמות ממשקלים אחרים, כגון מְשַׁבֵּץ (ש"מ' כח, ד), סְגִירִים (בר' יט, יא), טְלִטְלָה (יש' כב, יז). בשם חֶרְמֶשׁ (דב' טז, ט) אפשר שהסגול הוא

אלא גורסים בידול ברצף $x\ddot{x}x\ddot{x}$ $x\ddot{x}x\ddot{x}$. העדויות המשכנעות ביותר להוכחת פעולת הבידול הועלו ממילים שתנועת i הקדומה שבהברתן השנייה נעתקה לפעמים לפתח (חוק פיליפי). באלה נשתנתה תנועת a המקורית לחיריק רק בצורות שתנועת i נשתנתה לפתח, והיא נתקיימה בצורות ש־i המקורית מיוצגת בצירי, ואלה הדוגמות: מִשְׁעֵן (יש' ג, א) ובנסמך מִשְׁעֵן (יש' ג, א)²¹; מִפְתַּח (שופ' ג, כה) ובנסמך מִפְתַּח (מש' ח, ו)²²; מִרְבֵּץ (צפ' ב, טו) ובנסמך מִרְבֵּץ (יח' כה, ה); מִרְחַץ (יר' טז, ה) ובנסמך מִרְחַץ (עמ' ו, ז)²³; מִשְׁפָּר (מל"ב יט, ג) ובנסמך מִשְׁפָּר (הושע יג, יג). ניגוד דומה נגלה בשמות המתחלפים שמינס נקבה: מִשְׁעֵנָה (יש' ג, א)²⁴ לצד מִשְׁעֵנָת (שופ' ו, כא; מל"ב ד, לא). בראשונה התנועות שונות זו מזו, ובשנייה חל בידול בהיות סגול חלופה של פתח שנוצר מפעולת חוק פיליפי; הפתח מצוי בעינו בנטייה: מִשְׁעֵנָתוּ (שמ' כא, יט) וכדומה²⁵. עוד דוגמות לחילופים מעין אלו שלא

- אלופן של פתח ולא של חיריק (השווה אוגריתית PRU VI, URUDU ḥa-ar-mi-ša-tu [141,3]), חֲרַמֶּשׁ במסורת בבל (ראה ייבין, עמ' 982) farnēš במסורת שומרון (ראה בן-חיים, עמ' 401). קיום תנועת i ברצף הזה מותנה בעיצור השורק שאחריה (ראה גם בהערה 57), כך למשל מִרְבֵּץ, מִסְפָּד (בר' ג, י) ואולי מִסְכָּן (קה' ד, יג; וכן במסורת בבל, ראה ייבין, עמ' 997; השווה mu/aškēnu באכדית). על מבנים מעין דְּבָרִי וּשְׁפָר ראה להלן. וראה גם יצחק גלוסקא, "שמות משקל מִקְטֵל במקרא ובמשנה ומשמעויותיהם", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 298-280. מקצת השמות משרשי ל"י ששוּיכו למשקל מִקְטֵל ממשקל מִקְטֵל הם, כגון מִתְנָה.
21. רד"ק, השרשים, ערך שַׁע"ן מציינ כי מִשְׁעֵן הוא נסמך של מִשְׁעֵן, אך מוסיף שאפשר שהוא נסמך של מִשְׁעֵן (תה' יח, יט). לפי BDB הצורה הנדונה היא נסמך של מִשְׁעֵן.
22. ראה למשל רד"ק, השרשים, ערך פת"ח. יש שגזרו את מִפְתַּח מן *מִפְתַּח, ראה אבן ג'נאח, ערך פת"ח; שטאדה, סעיף a272; BDB.
23. באוגריתית מתועד השם הזה בשני המשקלים maqtil ו־maqtal LÚ.MES²⁶ ma-ar-za-i-ma (=marziḥi) LÚ.MES²⁷ ma-ar-zi-ḥi (PRU III, 88b:4,6) לצד (marziḥi=) 'אנשי המרוח' (Syria 28, 173f,3). עוד ראה D. Sivan, *Grammatical Analysis and Glossary of the Northwest Semitic Vocables in Akkadian Texts of the 15th-13th C.B.C. from Canaan and Syria*, Neukirchen-Vluyn 1984, עמ' 245.
24. במסורת בבל מִשְׁעֵנָה. נראה שהחיריק נוצר מהידמות תנועת a לעיצור ש, ראה ייבין, עמ' 997.
25. במשקל מִקְטֵל נתמזגו שני משקלים נפרדים מעיקרם: maqtalt לציון מקום וכיו"ב ו־maqtilt לציון כלי. ההתמזגות חלה הן במסורת טבריה הן במסורת בבל בשל חוק פיליפי. על עניין זה כבר העיר למבר (עמ' 170), אולם לא ניסה להבחין בין שני המשקלים המקוריים וכלל את שניהם במשקל maqtal. לבני (עמ' 170-172) הפריד ביניהם. הוא ציין במשקל maqtilt את השמות מִסְגֶּרָת (שמ' כה, כז) בהשוואה לִמְסָר (מל"ב כד, יד) וּמִשְׁעֵנָת (שופ' ו, כא) בהשוואה לִמְשָׁעֵן (יש' ג, א), והעיר אל נכון: "ואולי גם מִתְכַּת ראויה להיות מִתְכַּת כְּרַעַו מִשְׁרָת". בעמ' 172 הביא רשימת שמות מדגם מִקְטֵלָת. ואולי יש להוסיף כאן גם את המילה מִתְרָשָׁתוּ (שמ"א יג, כ), המשמשת לצד מִתְרָשָׁתוּ (שמ"א יג, כא). שלמה מנדלרן מבדיל בין המילים - את הראשונה הוא גזור מן *מִתְרָשָׁת ואת השנייה מן מִתְרָשָׁה. כך נוהג גם BDB. רוב המדקדקים לא טיפלו בסוגיה הזאת כראות. באור ולנדר (עמ' 490) מביאים דוגמה

הוכרו עד כה הן השמות החלופיים האלה: תְּכִלִּית (> takliytu*; איוב יא, ז) לעומת תְּכִלָּה (> takla/iyatu*; תה' קיט, צו); מְרִבִּית (> marbiytu*; וי' כה, לו) לעומת מְרִבָּה (> marba/iyatu*; יח' כג, לב); מְרַעֲיָי (> marfiyti*; יר' כג, א) לעומת

למשקל maqtīlt רק את מִצְבֶּת (שמ"ב יח, יח) משורשי פ"נ, ואילו את מִאֲכָלֶת (שופ' יט, כ) ודומיה הם כוללים במשקל maqtalt. ייבין (עמ' 998 ואילך) מביא רק את מִמּוֹרֶת נקבה של משקל maqtīlt ומבלע אותה בצד מִמּוֹר, ואילו שמות שבוודאי הם ממשקל maqtīlt לציין מכשיר, כמו מִסְגֶּרֶת, מִצְנֶפֶת, מִשְׁעָנָה, מִכְתָּשֶׁת (בלשון חז"ל), הוא מביא במשקל maqtalt. עוד ראה אצל ייבין, עמ' 1017.

במסורת שומרון, שחוק פיליפי לא חל בה (ראה קימרון, הוספות, עמ' 248 וכן קימרון, האם פעל), משקל maqtīlt נכרל ממשקל maqtalt כגון makkēlēt, maṣnēfēt, masgērēt mamkērāt, ma:bērāt, ראה אצל בן-חיים, עמ' 208-209.

גם במסורת טבריה עצמה יש מעט סימנים למשקל maqtīlt מקורי. כיצד? כידוע, תנועת i מקורית עשויה להיחטף בהברה פתוחה שלפני הטעם, ואילו תנועת a מיוצגת בקמץ - השווה את הצורות מִשְׁמֶרוֹת (קה' יב, יא) ומִסְמָרִים (יש' מא, ז) אל מִגְדָּלִים (יש' ל, כה). והנה במשקל מְקָטֶלֶת נמצאו כמה שמות שריבוים מְקָטֶלוֹת: מִשְׁבָּצוֹת (שמ' כח, יג, יד, כה), מִסְכָּנוֹת (שמ' א, יא; מל"ט, ט; במסורת שומרון maskēnēt; אבל באכדית maṣkanātu, ראה CAD M/1, 373b), מִסְגֶּרֶת (מל"א ז, כט; בתעתיקי אוריגנס: μαμασσωρωθεειμ*, ראה ברנו, עמ' 175-176) ובמסורת בבל מְקָלְעוֹת (מל"א ז, לא) לצד מְקָלְעוֹת במסורת טבריה (ראה ייבין, עמ' 1017). אבל מצאנו גם אי-אחידות בצורת הריבוי של מְעַבְּרָה (יש' י, כט): וְהַמְעַבְּרוֹת (יר' נא, לב) וגם הַמְעַבְּרוֹת (שמ"א יד, ד). נראה שצורות ריבוי אלו מלמדות על עירוב בין המשקלים הנורונים.

סימן אחר למשקל maqtīlt מקורי נמצא בשם מְחַבֶּת (וי' ז, ט), שלדעת רבים יסודו *maḥbit+t. בשם הזה נעתקה תנועת i ל-a על פי חוק פיליפי, כשם שאירע בִּמְשָׁרֶת (מל"א א, טו) שהיא נקבה של מְשָׁרֶת (במ' יא, כח). על מקוריות תנועת i בשם הזה מעידה צורת ההפסק מְחַבֶּת (וי' ז, ט). כידוע, פתח שמקורו בתנועת i עשוי להשתמר בעינו במעמד של הפסק (ראה קימרון, חילופי, עמ' 89). ודוק, אף השם מִאֲכָלֶת מופיע במעמד הפסק (בר' כב, ו, י; לעומת מִאֲכָלוֹת [מש' ל, יד] בריבוי, וכיו"ב בניקוד הבבלי). אבל לא כל השמות שבמשקל הזה נוהגים כך, ואתה מוצא לפעמים קמץ: מְהַפְּכָה (יר' כ, ג), מִצְנֶפֶת (שמ' כח, לו) ומְחַבֶּרֶת (שמ' לו, יז). בלשון חכמים נשתמר הפתח המקורי של התחילית במשקל הזה, כעדות הדוגמות מכ"י קאופמן למשנה: הַמְשַׁפְּלוֹת (שבי"ג, ב; ובכלים כד, ט בכתב מִשְׁפָּלִי לוֹת, והנקדן מחק את היי"ד), מְלָקֶט (כלים יג, ח; בכ"י פרמה ב מְלָקֶט), מִסְפָּרָה (כלים יג, א), מִשְׁחָזֶת (כלים יז, יז), וְהַמְשַׁפְּלוֹת (כלים יג, ד), הַמְגִדְרוֹת (עד' ג, ט; לצד הכתיב הַמְגִדְרוֹת [כלים יב, ו, הורי"ו שנמחקה קצרה]). בשם מִצְנֶפֶת שמופיע במקרא (שמ' כח, ד) מצאנו תנועת חיריק בתחילית: מִצְנָפוֹת (כלים טז, ז) ואצל יוספוס μασναεφθη (ראה ייבין, עמ' 1017). שאלת משקלו המקורי של השם הזה טעונה עיון נוסף. על משקל השם מְכַבֶּת פְּטִיש' ראה להלן, הערה 62. ראוי לציין עוד כי לפעמים מוצאים במסורתיה של העברית (ובלשונות שמיות) משקל מְקָטֶלֶת (> maqtult) כנגד מְקָטֶלֶת, למשל: מְקָטֶרֶת בניקוד בבלי (דה"ב כו, יט; ייבין, עמ' 1027; השווה מקטורתי [=קטורתי] במגילה החיצונית לבראשית, דף 10, שר' 17 [עדיין לא פורסם]); הצורות מְכַמְרֶת/מְכַמְרֶת מתחלפות במסורתיה של העברית; לְמִשְׁקָלֶת (יש' כח, יז) לעומת מְשַׁקָּלֶת (מל"ב כא, יג).

מַרְעָה (> marfa/iyu *; בר' מז, ד); מַחְצִית (מל"א טז, ט) לעומת הַמְחָצָה (במ' לא, לו)²⁶; נזכיר עוד את מִזְלָג (שמ"א ב, יג) שריבוי במשקל miqtal: מִזְלָגַת (שמ' לח, ג), ואת מִסְגֵּר (מל"ב כד, יד) לעומת מִסְגֵּרַת (שמ' כה, ז)²⁷. ואולי אפשר למצוא קיטוב תנועות בצורות מיוחדות של בניין נפעל במסורת שומרון²⁸.

מקובל שהחוק הנרדן מאוחר הוא, אולם כבר הרגישו ברגשטרסר ולמדין שהמדדקים כורכים תופעות קדומות בחוק שלדעתם הוא מאוחר²⁹. השגותיהם של ברגשטרסר ולמדין מרחיקות לכת יותר משנכתונו. אם המעתק קדום, חוק ברט מיותר, שכן התחילית אמורה להיות i בהברה סגורה בכל המשקלים. מקצת החוקרים התעלמו מטיב העדויות. יש מקרים של i במקום a שרק מסורת אחת של העברית מעידה עליהם; יש מקרים שכל המסורות מסכימות בהם, כגון נִפְעַל (אבל ראה להלן, סעיף 3.2.1, קבוצה ב) וכגון עתיד קל יִקְטַל. על נגיעת עניין זה לשאלת זמן המעתק ראה להלן, סעיף 2.3.

2.3 ביקורת המחקר לשיטותיו

בריונים בשאלת תחולתו של החוק נכללו עדים מפוקפקים, והם גרמו לבלבול רב ולמבוכה. בראש ובראשונה יש להזכיר את התנועה בצורות העבר בבניינים פיעל והפעיל. המדדקים הקלסיים טענו שהצורות הללו התפתחו מן *paʿʿala ור-hapʿala* בדומה לערבית. אולם בזמן האחרון גוברת ההכרה שתנועת i בהברה הראשונה (ואף בהברה השנייה) בדגמים אלו מקורית היא³⁰. גם את משקל קִטַּל

26. עוד ראה בהערה 69.

27. ראה בהערה 25. תן דעתך למילה האכדית ʿupšartu 'סופר', המתועדת בעברית בתנועות אחרות: טִפְסִרְךָ (נח' ג, יז) כנגד טִפְסֵר (יר' נא, כז; בולגטה Taphsar). נראה שהצורה טִפְסִרְךָ נוקדה כאילו היא מן *טִפְסֵר (וראה BDB). הפתח מופיע גם במילה ִפְּ, שנשאלה ללשון חז"ל מן האכדית והיא ʿuppu 'לוח', שהוא הרכיב הראשון במילה הנדונה. בלשון חז"ל נמצא גם כתיב דיפי, וראה S. A. Kaufman, *The Akkadian Influences on Aramaic*, Chicago-London 1974, עמ' 46; גבריאלי בירנבאום, "הגה וצורות בקטע הגניזה TS E1 43 (משנה שבת ט-יד)", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 39-40.

28. ראה להלן, סעיף 3.2.1 והערה 57.

29. ראה ברגשטרסר, עמ' 146-147, 165 ולמדין, עמ' 139, 143-144. לדעתם, המעתק פעל בזמן שחדלה העברית מלהיות מדוברת. לעומתם היו שראו בחוק ההידקקות תופעה קדומה שפעלה בכל תולדות העברית המקראית והייתה מוכרת כבר בימי מכתבי אל עמאנה. ראה למשל באואר ולאנדר, עמ' 194x. לשיטתם, הימצאות מילים שחלה בהן הידקקות לצד מילים שלא חלה בהן הידקקות מעידה על עירוב ניבים בעברית המקראית. בכך הם הולכים בדרכו של ברוקלמן, עמ' 146. דברים דומים ראה אצל כריסטיאן, עמ' 19 ומאיר, עמ' 103-104.

30. ראה קימרן, חילופי, עמ' 99-100 והספרות הנזכרת שם. בלשונות השמיות תנועות בניין פיעל ותנועות בניין הפעיל זהות. בשמית הצפונית-מערבית אין אחידות לא בתנועת פ' הפועל ולא בתנועת ע' הפועל. בפניקית תנועת פ' הפועל היא i, כעולה מכחיבים כגון חידש (KAI, 138,6); בארמית התנועות הן פִּעַל; באוגריתית תנועת פ' הפועל היא a ותנועת ע' הפועל היא

השמני לציון מומים כגון עִיר יש לגזור מן qittil ולא מן qattil³¹. על צורות הפעיל מעין הַשְׁאֵלְתִּיהוּ (שמ"א א, כח) ראה להלן, סעיף 3.2.6, ושם עוד עדים מפוקפקים אשר נכללו שלא בדין בדיונים על חוק ההידקקות.

רוב חכמי הלשון סבורים כי משקל קְטֻלֹן הוא תולדה של qat(t)alān, שתנועת a שבהברתו הראשונה נידקקה בעברית ל-i³². דעתנו כדעת המיעוט המפקפק בכך³³. ההנחה שבמשקל הזה חלה הידקקות סותרת את הכללים המקובלים, שהרי ההידקקות אינה חלה לפני מכפל ואינה חלה בסביבת עיצורי הגרון. זאת ועוד, התפלגות הצורות ב-i או ב-a במסורות העברית שונה ממה שידוע ממשקלים אחרים: תנועת i מקוימת ברוב מסורות העברית. רק במסורת שומרון יש העדפה של תנועת a³⁴. התמורות החלות בתנועת ההברה הראשונה במשקל הזה מסתברות רק בהנחה ש-i שבהברה הזאת קדומה (גם אם אינה מקורית).

בעלי הגישה הרווחת, שבפתרונם הם רואים בחילופים תוצאה של מעתק מותנה $a < i$ בהברה סגורה בלתי מוטעמת, מסבירים שהמקרים שתנועת a מתקיימת בהם הם פרי הפרעות במעתק בשל נסיבות פונולוגיות, כגון גרוניות המושכות תנועה נמוכה, הכפלה, נטייה לקיטוב תנועות (בידול). אין לבעלי הגישה הזאת מענה לשאלה מדוע נתקיימה תנועת a במילים שתנועת הברתן השנייה היא u כגון תַּמְרוֹרִים (הו' יב, טו), מְנַעוֹל (שה"ש ה, ה), מְלָכוֹת (אס' א, ט) וכיו"ב³⁵. היעדר

i, כעולה מן הצורה šal-li-ma 'הוא שילם' (Ugaritica 5, 96, 1, 16, 18); במכתבי אל עמארנה המשקל הוא quttil, ראה יורעאל, עמ' 74-78. מן המצאי שבטקסטים ממצרים מן המאות ה-13 עד ה-10 ובהם מילים שמיות צפוניות-מערביות עולה שתנועות הפעיל היו qittal. דיון ודוגמות ראה אצל D. Sivan and Z. Cochavi-Rainey, *West Semitic Vocabulary in Egyptian Script of the 14th to the 10th Centuries B.C.E.*, Jerusalem 1992, עמ' 57-58. עוד ראה בזמן האחרון הונגרד.

31. הכרעתם של ברוקלמן (כרך I, עמ' 361, 1508), של באואר ולאנדר (עמ' 477) ובזמן האחרון של הונגרד (עמ' 224) שהמשקל קְטֻל העברי מקורו ב-qattil אינה מתאימה לשניים מכללי חוק ההידקקות (שאין היא חלה לא לפני מכפל ולא כשתנועת ההברה התוכפת היא i). על הקשר בין המשקל הזה ובין בניין פיעל ראה נ"ה טור-סיני, הלשון והספר, כרך הלשון, עמ' 265-267; יורעאל, עמ' 74-78.

32. ראה למשל גרוס, עמ' 234-237.

33. גרוס, עמ' 235, הערה 10, וראה עוד אבי הורביץ, "עִקְרוֹן = Amqar(r)una = Ἀμκαρῶν", לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 19-24 ויהושע בלאו, "לעניין דחיית משקל קְטֻלֹן בידי קְטֻלֹן", שם, עמ' 239.

34. בן-חיים, עמ' 214-216; גרוס, עמ' 235-236; הורביץ, שם (לעיל, הערה 34).

35. להלן עוד דוגמות לרצף xaxaxa: גְּבָנִים (תה' טח, טז), מְשַׁכְּרִי (בר' לא, ז, מא), מְתַקְּנָהוּ (שמ' ה, ח), אֲשִׁמּוּרָה (תה' צ, ד), בְּקָבֶק (יר' יט, י), צוּרוֹת בַּמִּשְׁקֵל קְטֻלוֹת - גְּבָהוֹת (יש' ב, יא), נִבְלָתָהּ (הו' ב, יב), עֲצָלוֹת (מש' לא, כז), מְרָדוֹת (שמ"א כ, ל; נראה שצורות כגון רְפָאוֹת [מש' ג, ח], שְׁפָלוֹת [קה' י, יח] הן בעלות חיריק מקורי), יְנִשּׁוּף (וי' יא, יז) לצד יְנִשּׁוּף (יש' לד, יא), מְקַלְלִים (יח' כז, כד), מְצַפְּיוֹ (עוב' ז), נְפִתּוּלִי (בר' ל, ח), מְמַגְרוֹת (יואל א, יז), מְקַצְעוֹת (יש'

הסבר לרצף הזה הוא, לדעתנו, הפגם החמור ביותר בגישה הרווחת, ובו לבדו יש כדי לערער את השיטה מיסודה. ברצף $x\bar{x}x$ אין אחידות ואתה מוצא צורות בתנועת a בהברתם הראשונה, כגון מִלְקוֹחַ (יש' מט, כד), מִלְקוֹשׁ (הר' ו, ג), מִשְׁקוֹף (שמ' יב, ז), מִמְרִים (איוב ט, יח) ליד צורות בתנועת i כגון מִכְלול (יח' כג, יב), מִשְׁקֶלֶת (מל"ב כא, יג), וראה להלן, סעיף 3.2.2.2. ובכלל מספר החריגים לפי השיטה הזאת רב, והדברים אמורים גם בחריגים שאין להם הסבר פונולוגי מניח את הדעת. גישתו של בלייק, הרואה בתופעה הנדונה בידול של $qatqát$ ל- $qitqát$, עדיפה בעינינו. מספר החריגים לכלל שקבע אינו רב כל כך. אך גם לשיטתו אין הסבר לצורות כגון מִכְלול, מִשְׁקֶלֶת (ראה סעיף 3.2.2.2). זאת ועוד, בלייק הביא בדיונו צורות שאינן מן העניין, ומקצתן אינן מתאימות לכלל, כגון דְּבָרִי³⁶. משום כך מספר החריגים נראה רב יותר משהוא באמת. אפשר שהטיפול הלקוי בעובדות הוא שגרם לטשטוש הכלל שקבע, ועקב כך לא היה בכוחו לדחות את ההסבר המקובל. אמנם מקובל שחוק ההידקקות מאוחר בעברית, אך לא מצאנו שהובאו לדעה זו ראיות מוצקות³⁷. כידוע, תופעות לשון המשותפות לכל מסורות העברית מוחזקות קדומות ובדין, אך כלום תופעה כלשהי שאינה משותפת לכל מסורות העברית בהכרח מאוחרת היא? לדעתנו, התשובה אינה חד-משמעית. הרי אפשר שהמסורות השונות זו מזו אינן נמשכות מלשון אחת אלא מניבים נפרדים. לפיכך יש להביא עוד ראיות לקביעה שהחוק מאוחר. בשאלת הרצף $xx\bar{x}$ במסורת טבריה הסכימו הכול כי שינוי התנועה בהברה הראשונה חל לאחר תום פעולתו של חוק פיליפי³⁸.

מד, יג), תַּמְוִלוּהִי (תה' קטז, יב), תַּנְחוּמִים (יר' טז, ז), תַּמְרִיק (מש' כ, ל), תַּלְאָבוֹת (הר' יג, ה), וּבְרָבִים (מל"א ה, ג). גם במסורת כבל שמות מעין אלה מנוקדים בפתח (ראה ייבין, עמ' 1031), ובמסורות המשתקפות בהקספלה, בוולגטה ובתרגום השבעים אין מילים בעלות רצף זה.

36. ראה בלייק, עמ' 77. אף על פי שבלייק מכיר שבתופעה מאוחרת אנו עוסקים, הוא מניח שהחיריק בצורה דְּבָרִי נוצר מבידול תנועות בצורה *dabray. הסברו נראה לנו מופרך מעיקרו. הרי כיוון הדיפתונג בצורות מעין אלה לא זו בלבד שהוא משותף לכל מסורות העברית אלא הוא אף נחלת הלשונות השמיות הצפוניות-מערביות, ראה Z. S. Harris, *Development of the Canaanite Dialects*, New Haven, Connecticut 1939, עמ' 30-32; W. R. Garr, *Dialect Geography of Syria-Palestine 1000-586 B.C.E.*, Philadelphia 1985, עמ' 35-40. אנו הצענו פתרון אחר לצורות האלה (עין בסעיף 3.2.3). לשיטתנו, אין צורך בחירוצו של בלייק שבצורה מעין מִלְכִי נשתמרה התנועה המקורית מכוח הזיקה לצורת היחיד.

37. בלאו מעיר שריבוי היוצאים מן הכלל הוא סימן למעתק מאוחר. ראה יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות, תל-אביב תשל"ד, עמ' 68. דברים דומים הוא אומר בספרו *A Grammar of Biblical Hebrew*, Wiesbaden 1976, עמ' 35, ואין הוא מביא ראיה לדבריו.

38. על זמנו של חוק פיליפי ראה קימרן, הוספות. כנגד זה בשם מִשְׁאָת (שופ' כ, מ - $maššē(ʔ)t > maššē(ʔ)et > (*mansīʔ+t$) הפך הצייר שבהברה השנייה לפתח בצורת הנסמך מִשְׁאָת (בר' מג, לד [חוק פיליפי]). במקרה זה דין הפתח שבהברה הראשונה להשתנות

3. הגישה המוצעת

3.1 שאלות של מתודולוגיה

הדיון בתנועות בעברית של המקרא מסובך מעצם טיבו. הרי התנועות בה אינן קבועות אלא מתחלפות במילה בנסיבות פונולוגיות משתנות. יתרה מזו, התנועות כפי שהן נתונות במסורת ממסורות העברית נשתנו שינוי ניכר מאלה שהיו בקדמת העברית. לפי מה נתאר את שינויי ההגיים? לפי חילופים במסורת טבריה או לפי השוואה למסורות אחרות או על פי שחזור הצורה שבקדמת העברית? נבהיר את הדברים בכמה דוגמות.

במילה דְּמָכֶם (בר' ט, ה) נשתנו התנועות המקוריות לתנועות אחרות, ואין אנו זקוקים להשוואה ללשונות השמיות כדי לקבוע זאת. הרי במסורת בבל צורת המילה היא דְּמָכֶם³⁹, ואף במסורת טבריה עצמה אתה מוצא בנטייה צורות מעין דְּמִי המעידות שהתנועה בהברה הראשונה הייתה a ולא i. אם נשתתה התנועה בזמן מאוחר כשכבר נוצר סגול בהברה השנייה, לשיטתו של בלייק יש לומר שגם ברצף qatqet חל בידול, שאמנם אפשר להבינו על סמך הקרבה שבין פתח לסגול. אף על פי כן יכול בעל דין להקשות: מדוע, למשל, לא נשתתה בְּרִזֶל ל-*בְּרִזֶל? וכאן אנו זקוקים לתירוץ כלשהו⁴⁰.

בעיה דומה מעוררת צורה מעין מְגָדֶל. האם אירע הבידול כשכבר היה הקמץ קיים בהברה השנייה או קודם לכן? ואולי אירע הבידול רק בצורות שהיה בהן פתח כגון בצורת הנסמך? פתרון מעין זה אינו אפשרי בצורות מעין מְבָהָ (בנסמך מְבָהָ), שהרי אין בהן פתח בשום צורה מצורות הנטייה. אם נאמר שהשינוי שאנו עוסקים בו קדום, נוכל לכאורה להניח בידול בצורה mabnay*. אם נאמר שהוא מאוחר, על כרחינו נאמר שהפתח התבדל מן הסגול והפך לחזירק.

לא ראינו לציין את כל הווריאנטות בכל רצף מן הרצפים הפונולוגיים הנדונים במאמר, וכשצינו את הדגם xaxx כיוונו גם לרצף xaxx וגם לרצף xaxx (כשהסגול מקביל לתנועת a במסורת אחרות). גם יכולתנו לקבוע את המשקל המקורי מוגבלת. ככל שמתרבות העדריות על הלשונות השמיות ועל הניבים שבכל לשון כן הולכת ונגלית רבגוניות הצורות ועולים קשיים לגזור צורות לשון מסוימות מדגם קדום אחד. מסתבר שגם ה"פרוטושמית" לא הייתה לשון אחידה ואף בה נתקיימו צורות חלופיות זו בצד זו⁴¹.

לחזירק. נקל לבאר את שימור הפתח שבהברה הראשונה מתוך ההנחה שהשי"ן הייתה מוכפלת בזמן פעולתו של חוק ההידקקות, וכשבתלה ההכפלה כבר פג תוקפו של החוק. אם כן הוא, חוק ההידקקות קדם לביטול ההכפלה (ומאוחר מחוק פיליפי). אין אנו נזקקים לתירוץ של בלייק (עמ' 78) שהפתח נשמר במ"ם בהשפעת צורת הנפרד.

39. ראה ייבין, עמ' 772.

40. ראה הערה 77.

41. J. Restö, *Diathesis in the Semitic Languages*, Leiden-New York-Köbenhavn-Köln 1989.

וכן הערה 63.

מן הדברים שנאמרו בסעיפים 2 ו-3 ניכר שחילוף התנועות i/a מורכב ומסובך. במקרים רבים קצרה ידנו מלקבוע בוודאות מהי התנועה המקורית, ובייחוד שתנועת i היא גלגול של a, כדעת מקצת המדקקים. ועוד זאת: חילופים בתנועות האמורות חלו בכמה זמנים. לפיכך ראינו לסטות מן הדרך הסלולה בביאור החוק. אין תיאורנו מבוסס על הפונולוגיה בלבד אלא גם על שיקולים מתחום המורפולוגיה ועל התבוננות היסטורית ומשווה.

העדויות ממיונות לסוגים דקדוקיים שנקבעו לפי טיבו של החומר כנתינתו במסורות העברית ובהשוואה ללשונות השמיות. אין אנו מתיימרים שבכוחנו להשיב על כל השאלות. דינו בתיאור מלא של התופעה.

3.2 מיון המקרים של חילוף פתח לחיריק

3.2.1 מקרים משותפים לכל מסורות העברית לעומת הנתון בלשונות השמיות קטגוריות שפעל בהן החוק בכל מסורות העברית מוחזקות קדומות (אבל ראה לעיל, סעיף 2.3). בוודאי כן הוא בקטגוריות שפעולת החוק ניכרת בהן בשמית הצפונית-מערבית. לפיכך נראה לנו להבחין בין הסוגים האלה:

א. מקרים המשותפים לשמית הצפונית-מערבית: יִקְטַל/יִקְטַל (אבל באל עמארנה yiqtal/taqtul) ובאוגריתית yiqtal/yaqtul (חוק ברט). חוק ברט פעל בכל מסורתיה של העברית⁴², ואין התנועה a בתחילית העתיד במשקלים האלה בשום מסורת עברית⁴³. כאן אפשר להסביר ש־i היא תוצאת בידול (והיקש בצורת yiqtol) או בהשפעת היו"ד (והיקש בשאר את"ן)⁴⁴.

ב. מקרים המשותפים לכל מסורות העברית: בניין נפעל, נִקְטַל (אבל באל עמארנה ובאוגרית naqtal).

ג. מקרים שמסורות העברית חלוקות בהם: מילים במשקל מִקְטַל, תִּקְוָה ועוד (ראה סעיף 3.2.2.1; על משקל קִטְלוֹן ראה סעיף 2.3).

נראה לנו להפריד את א ו-ב מן ג. הראשונים עתיקים, כפי שציינו ברגשטרסר וְלְמִדִּין, ואין בהם כדי להעיד על תופעה כללית ונרחבת בעברית העתיקה. האחרונים

42. בהקספלה מוצאים צורה יוצאת דופן: *ελαπακ*, שהיא התעתיק של אֶל־תִּתְחַק (תה' לה, כב). לכאורה נראה שלא פעל בה חוק ברט, ואין בידינו הסבר לדבר. עוד ראה ברנו, עמ' 30.

43. ראה ברגשטרסר, עמ' 146-147. מדקקים שבדורנו התעלמו מדבריו, השווה ייבין, עמ' 381-383.

44. הכוללים בחוק ההידקקות את צורות העתיד של בניין קל יתקשו במיוחד בצורות מעין תִּתְחַן, שההידקקות אינה עשויה לחול בהן גם משום ההכפלה וגם משום תנועת הצירי שבהברה השנייה.

מאחרים ואולי מעידים על כלל פונולוגי במסורת טבריה (ובניקוד הארץ-ישראלי⁴⁵) שסימניו מעטים בשאר מסורות העברית⁴⁶.

קבוצה א - חקר הלשונות השמיות מלמד שחוק ברט לא פעל בערבית, באמורית⁴⁷ ובאכדית⁴⁸. הוא פעל בלשונות השמיות הצפונית-מערביות, כעדות העברית⁴⁹, האוגריתית⁵⁰ ואף הכנענית של מכתבי אל עמארנה⁵¹.

45. ייבין (עמ' 995) קובע כי בניקוד הארץ-ישראלי המ"ם חרוקה במשקל maqtal, ורק כבעשרה מקרים נמצא במשקל הזה פתח כנגד חיריק במסורת טבריה.

46. ייבין (שם) לא העלה על דעתו שאם נפריד את קבוצות א רב זו מזו, ספק אם אפשר לומר שחוק ההידקוק (במובן המקובל) היה קיים במסורת בבל. הוא מתעלם מן הדברים הנכונים שאמר ברגשטרסר על אודות צורת יקטל.

47. לפי תאו באואר צורות yaqtal אינן מקוריות באמורית אלא הן תולדה של צורות yaqutl ו-yaqtīl, ראה Th. Bauer, *Die Ostkanaänäer, Eine philologisch-historische Untersuchung über die Wanderschicht der sogenannten "Amoriter" in Babylonien*, Leipzig 1926, עמ' 66-67. הניסיונות להוכיח שחוק ברט פעל גם באמורית לא צלחו, ראה W. F. Albright, "Abram the Hebrew: A New Archaeological Interpretation", *BASOR* 163 (1961), עמ' 49, מס' 67; וכן ראה G. M. Cross, "Yahweh and the God of the Patriarchs", *HTR* 55 (1962), עמ' 252-253. עוד ראה סיכום דיון אצל H. B. Huffmon, *Amorite Personal Names in the Mari Texts*, Baltimore 1965, עמ' 63-64.

48. רוב חוקרי הטקסטים מאבלה סוברים שלשונם ניב בבלי היא ולא לשון שמית צפונית-מערבית. מולר [1984] 65 *Biblica*, "Ebla und das althebräische Verbalssystem", H. P. Müller, עמ' 152) ואחריו מוראוקה (בתרגומו לדואן, עמ' 129, הערה 1) למדים על תחולתו של חוק ברט בטקסטים הללו משמות פרטיים כגון *Damu' ip-te-da-mu* 'פּוּתַח', *iš-al+GN* (שם) אלוהות) יִשְׁאֵל, *en-ḥar+GN* (שם אלוהות) יַחַר/יַעַר, *ir-kab+GN* (שם אלוהות) יִרְכָּב, ועוד. דוגמות אלה ואחרות אינן מעידות על מעתק $i < a$ אלא על מעתק $ya < i$, הידוע מן האכדית.

49. חוק ברט מתועד בכל מסורותיה של העברית. במסורת שומרון עדיין ניכרים סימניו בפעלים שפ' הפועל שלהם גרונית, ראה בן-חיים, עמ' 88.

50. חוק ברט פעל גם באוגריתית, כפי שניתן ללמוד מתנועת אל"ף שבנוף הראשון, כגון *amlk*? (*amlluku*? 'אמלוך' (KTU, 1.6I, 62) לעומת *il?ak*? (*il?aku*? 'אֶשְׁלַח' (KTU, 2.30, 20). ראה ח"א גינזברג, "נוספות לעלילת אֶלְאִין בעל", *תרכיץ ד (תרצ"ב)*, עמ' 380-390. דברים דומים ראה אצל H. L. Ginsberg, "Two Religious Borrowings in Ugaritic", *Orientalia* 8 (1939), עמ' 319-322. עוד דוגמות ראה אצל דניאל סיון, דקדוק לשון אוגרית, ירושלים 1993, עמ' 77.

51. ראה יריני. דוגמות לצורות *la ti-ih-la-aq: yiqtal* 'אל תאבד (העיר)' (EA, 274,14), *la-a* *ih-la-aq* 'אני לא אבד' (EA, 270,28), *yi-ih-na-nu-ni* 'הוא יחון אותי' (EA, 137,81), השווה לעברית יַחֵן [עמ' ה, טו], *ir-ka-a-ab-mi* 'רכבתי' (EA, 245,11), *yi-iš-al-šu* 'הוא ישאל אותי' (EA, 60,21). בשם הפרטי *yanḥamu*, הנפוץ במכתבי אל עמארנה, לא פעל חוק ברט. רק בצורה *e-en-ḥa-mu* (EA, 286,28) הנקראת פעם אחת אפשר למצוא סימנים לתחולתו של החוק. האם הוא שם אמורי שלא נודמן בטקסטים האמוריים? על האפשרות שחוק ברט פעל באכדית ראה כעת טסטן, עקבות, עמ' 131-133.

כאמור, אפשר שבעברית צורות יִקְטַל השפיעו על תנועת התחילית של שני משקלי הבניין הקל האחרים⁵². על כן אין לכוך את צורות יִקְטַל ודומותיהן בצורות המקבילות באל עמארנה מסוג tiprus ו־tiqbī, כפי שעשו אָריך אבלינג, פרנץ בוהל ובעקבותיהם ברגשטרסר והנס באואר ופונטוס לאנדר⁵³. יתר על כן, ברט עצמו סבר שצורות yiqtal היו כבר בפרוטושמית. את הדבר הזה למד מצורות מיוחדות בערבית ובסורית. לדעתו, צורות yaqtal התפתחו בהשפעת צורות yaqtul ו־yaqtil⁵⁴. לפי השערה זו תנועת i שבצורות yiqtal קדומה היא ובוודאי אינה עניין לחוק ההידקקות⁵⁵.

52. יש האומר שמלכתחילה נתגלגל החיריק מן הפתח בתחיליות y ו־r שהן עיצורים קוליים, ואחר כך אוחדה המערכת, והחיריק השחלט גם בשאר הגופים. ראה טסטן, שחזור, במיוחד עמ' 443a.

53. ראה E. Ebeling, "Das Verbum der El-Amarna Briefe", *Beiträge zur Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft* 8 (1910), pp. 46-48; F. M. Böhl, *Die Sprache* ; 64, *der Amarnabriefe*, Leipzig 1968, pp. 51-52; P. Leander, *ZDMG* 74 (1920) באואר ולאנדר, עמ' 194, סעיף 14x וברגשטרסר, סעיף 14f. למעשה, תנועת התחילית במשקלים yiqtu ו־yiqtil באל עמארנה מוסברת כהשפעה של תנועת התחילית של הגוף השלישי על כל המערכת, שהרי הגלוסות הכנעניות מלמדות שתנועת התחילית הייתה a בשני המשקלים האלה. כך למשל: ia-az-ku-ur 'יזכור נא המלך' (EA, 228,19), ta-an-šu-ku 'היא נושכת' (EA, 252,19), aḥ-ri-šu 'אני חורש' (EA, 365,11), גלוסה למילה האכדית (er-ri-šu), ya-am-li-ik 'יחכוך המלך בדתו' (EA, 105,6), an-ti-in₄-nu 'אתך' (EA, 96,8). כמו כן מאלפת העובדה שלפעמים הסופר משתמש בפועל אחד בשני משקלים חלופיים כגון ta-aq-bi (EA, 138,111) 'היא אומרת' ובאותו הטקסט ti-iq-bi (EA, 138,44) וכן ta-ašpu-ru-na (EA, 138,122) 'הם כותבים/יכתבו' ובאותו הטקסט ti-iš-pu-ru-na (EA, 138,137). עוד ראה רייני, עמ' *12 וכן W. L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore and London 1992, עמ' 223.

54. ראה J. Barth, "Zur vergleichenden semitischen Grammatik", *ZDMG* 48 (1894) עמ' 4-5.

55. דעות דומות הביעו בזמן האחרון אריאל בלוך וצ'רלס פרגוסון, ראה C. A. Ferguson, "The Arabic Koine", *Language* 35 (1959), p. 621; A. Bloch, "The Vowels of the Imperfect preformatives in the Old Dialects of Arabic", *ZDMG* 117 (1967) עמ' 22 ואילך (אנו מודים לפרופ' בלאו שהפנה אותנו למאמרו של בלוך). מסתבר שהתחילית i בעתיד הקל פרוטושמית היא וקיימת לא רק בשמית המערבית אלא אף בשמית המזרחית. התחילית של צורת הנסתר באכדית היא i (iṣbat) וכן במשקלים iprus ו־ipqid. תנועת i הוסברה כפרי הידמות ליו־י של התחילית (i < ya). אולם תנועת i מצויה אף בצורות המדברים (nipqid, niprus, niṣbat), ולמקרה הזה נמצאו תירוצים: תנועת i נוצרה בהיקש לכינוי הפרוד למדברים nīnu או נגזרה ממנו. ראה את דעת ג'ורג'י בוצילטי (G. Buccelati) כפי שהיא מובאת במאמרו של רוברט חצרון "The Vocalization of the Active and Passive Verbs", *Mélanges de l'université Saint-Joseph* 48 (1973-1974), עמ' 39, מס' 2. עוד ראה A. Ungnad, *Das Wesen des Ursemitischen*, Leipzig 1925, עמ' 10, מס' 4. התירוצים הללו לא הניחו את דעת הכול. חצרון (שם, עמ' 35-48) בחן מחדש את התנועות של

קבוצה ב - בבניין נפעל תנועת ההברה הראשונה היא i בכל מסורות העברית⁵⁶. במסורת שומרון הנפעל הגוי niffāfāl וכד' (מעין נתפעל בהידמות התי"ו), אבל בנסתר ובנסתרת נמצאו כמה צורות מקוריות יותר: nistārā, nitfāšā בתנועת i וכן בתנועת a: wanāmsi, narši⁵⁷. בצורות נפעל בפועלי פ"נ - נָתַן וכיו"ב - יש לראות בחיריק היקש לפעלים השלמים⁵⁸.

שלא כבבניין קל, תנועת a נתקיימה בבניין נפעל בכנענית של מכתבי אל עמארנה⁵⁹. מעידות על כך הצורות na-aq-ša-pu (=naqšapu) 'הם נקצפים/אני נקצף' (EA, 82,51); na-aq-ša-ap-ti (=naqšapti) 'אני נקצף' (EA, 93,5); na-az-a-qū (=nazfaqu) 'נזעקו' (EA, 366,25). גם באוגריתית נתקיימה תנועת a, כפי שאפשר ללמוד מן המילה האוגריתית המתועדת בכתב הברתי na-ap-ṭa-tu (=napṭarū) 'החליפו' (PRU III, 89a,5).

לסיכום: שינוי התנועה בבניין נפעל, כנראה, מאוחר מחוק ברט ולא חל בניבי הכנענית ובאוגריתית.

התחיליות אית"ן בעתיד של בניין קל בלשונות השמיות. הוא קבע כי האכדית היא ששימרה את התנועות הקדומות בסוג הזה (i- ni-, ta-, ?a-). קביעתו מבוססת על עיקרון שצריך, לדעתו, להנחות את הבלשן בשחזור היסטורי של הלשון: כשאתה מוצא מערכת דקדוקית שאינה אחידה (הטרוגנית) בלשון אחת ובאותה היא אחידה (הומוגנית), עליך להחשיב את המערכת הלא-אחידה לקדומה יותר. הרי תהליך האחדת המערכת (הומוגניזציה) אופייני לדרך הלשון, ואילו תופעת ההטרוגניזציה היא תמיד פרי השפעה חיצונית. במקרה שלנו - באכדית נשתמרה מערכת בלתי אחידה, ואילו בשפות השמיות האחרות אוחדה המערכת: בערבית השתלטה תנועת a ובעברית (ובארמית) תנועת i. אנו מודים לידידנו פרופ' שטיינר שהפנה אותנו למאמרו של חצרן. וראה טסטן, שחזור, עמ' 431b. טסטן אינו מזכיר כלל את מאמרו של חצרן. מתוך ההכרה שבתחיליות אית"ן שימשו בעיקרן התנועות a וגם i יש לומר שההיערכות של התנועות בכל לשון ולשון יסודה בגורמים רבים שכבר אינם ניתנים לשחזור. מסתבר שהנטייה לכידול התנועות השפיעה השפעה ניכרת.

56. וכן הדבר גם בתעתיקי אורינגס והירונימוס: המילה נִשְׁפַּעַת (תה' פט, ג) מועתקת viosaθ (ראה ברנו, עמ' 284) וכן נִנְרֹתִי (תה' לא, כג) מועתקת νεγρεσθι (ראה ברנו, שם); נִפְתַּלְתִּי (בר' ל, ח) מועתקת בידי הירונימוס nephthalethi.

57. לפי בן-חיים ספק אם העברית נוסח שומרון רואה בהן צורות עבר ולא צורות בינוני. לענייננו לא הזמן חשוב אלא איכות התנועה ובייחוד הקיטוב שבין תנועת התחילית לתנועה שבכסיס השורש. ראה בן-חיים, עמ' 84.

58. החיריק מצוי בצורות מעין נָתַן גם במסורת בבל (ראה ייבין, עמ' 594). השווה למסורת שומרון לדוגמה היחידאית nētēn (ראה בן-חיים, עמ' 107).

59. כבר הראה זאת בפעם הראשונה פ' (אדוארד) דורס, ראה P. (Édouard) Dhorme, "La langue de Canaan", *Revue Biblique* 11 (1914) עמ' 45.

3.2.2 מקרים מיוחדים למסורת טבריה⁶⁰

3.2.2.1 רצף xxx/xxx

חיריק במקום פתח ברצף הזה מיוחד למסורת טבריה. הוא מצוי בעיקר בשמות שמבנם xxx/xxx (כלומר בשמות בני ארבעה עיצורים בעלי שתי תנועות מקוריות)⁶¹. אנו מסכימים עם בלייק ולמדין שהשינוי ברצף הזה יסודו בבידול תנועות. הבידול בסוג זה הוא כלל, ורוב רובם של החריגים יסודם בנסיבות פונולוגיות מיוחדות. דוגמות לכלל אתה מוצא לרוב במשקלים עם תחיליות, כגון maqtal⁶²;

60. בדרך כלל העדפנו למיין את הערויות על פי רצף התנועות ולא על פי המשקל. דהיינו xxx/xxx דוגמות מייצגות.

61. כגון תִּדְרָה (יש' מא, יט) במסורת טבריה שהוא תִּדְרָה במסורת ככל (יבין, עמ' 982), θαδαρ thadhar בתעתיקי הירונימוס. במסורת ככל נשתמר הפתח במשקל מִקְטֵל (יבין, עמ' 1007 ואילך). רק בנסיבות מיוחדות הוא נשתנה לחיריק: מִדְן, מוֹצֵר, מוֹצֵר (יבין, עמ' 1007), מִסְעֵד (יבין, עמ' 1010) וכן בגזרת ל"י מִשְׁתָּה/מִשְׁתָּה (בלשון חז"ל; ראה יבין, עמ' 997). אפשר שבשם מִדְן גרמה יו"ד התוכפת (ראה הערה 70) ובשמות מוֹצֵר, מוֹצֵר, מִסְעֵד וכן מִשְׁתָּה גרם העיצור השורק (ראה הערה 20). גם במסורת שומרון נשתמרה תנועת a במשקל maqtal (כן-חיים, עמ' 207). זכר ל־i נשאר רק בשם me'bar 'מבחר'. בהקספלה מוצאים μαβαραυ 'מבצרי' (תה' פט, מא), μαβαρ 'מבחר' (תה' לה, כ), אבל μαβαρ 'משבב' (תה' מו, ח), μαβαρ 'משבב' (תה' מו, ה), μαβαρ 'משבב' (תה' מט, ה; ראה ברנו, עמ' 173), λμαβαρ 'למשבב' (תה' לה, כג; ראה ברנו, עמ' 172 וכן ראה דיון בעמ' 178-181; התנועה הגבוהה בשלושת השמות האחרונים לפני עיצור שורק). אצל הירונימוס המצאי הוא: magras 'מגִרֵשׁ' (יח' מח, יז), mamad 'מחמד' (הר' ט, ו), machtab 'מחֲבֵב' (יש' לח, ט), malach 'מלאך' (תג' א, יג), manaa 'מנחה' (יר' יז, כו), mimizra 'ממזרח' (בר' כ, ח), mesphat 'משפֹּט' (יש' ה, ז), nesphaa 'משפֹּח' (יש' ה, ז), mesra 'משרה' (יש' ט, ו); התנועה הגבוהה בארבעת השמות האחרונים ליד עיצור שורק). בתרגום השבעים: μαβαρ 'מספר' (נחמ' ז, ז), μαβαρ 'מבחר' (דה"א יא, לח), μαβαρ 'משבב' (שמ"ב כד, ז), μαβαρ 'משבב' (דה"א א, כט), μαβαρ 'מבצר' (יהר' ה, ה), μαβαρ 'מבצר' (דה"א ח, י), μαβαρ 'משבב' (בר' כה, יד). על התעתיקים ראה דיון ורשימה אצל שפרבר, עמ' 191, וכן דיון אצל ברנו, עמ' 178-181.

62. הלשונות השמיות נבדלות זו מזו בשימוש במשקלים הפותחים בתחילית מ"ם. כך העברית משתמשת בעיקר במשקל maqtīl לציון הכלי, ואילו בערבית, באכדית ובאוגריתית משתמשים במשקל maqtal לציון הכלי ומעט במשקלים אחרים במ"ם תחילית. ראה S. Moscati (ed.), *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1969, עמ' 80-81. אף בעברית גופה שמות מן הרצף xxx ומן הרצף xxx/xxx מתערכים לעתים זה בזה. כך למשל מִזְלָג (שמ"א ב, יד) אבל מִזְלָגָה (שמ' לח, ג; במסורת שומרון mazlēgōt), מִשְׁעָן (שמ"ב כב, יט) לעומת מִשְׁעָן (יש' ג, א), מִפְּלָה (יש' כג, יג) לעומת מִפְּלָה (יש' יז, א), ואולי גם מִכְבֵּר (מל"ב ח, טו) לעומת מִכְבֵּר (שמ' כד, ד; לח, ד) אם אנגם משמעויות המילים הללו קשורות זו בזו. כמו כן מִעֲלָלִים (שמ"א כה, ג) ובמסורת שומרון māllēl (במ' ז, יג) ובמסורת שומרון mazrēq (בארמית של תרגום אונקלוס אתה מוצא חילופים בניקוד השם הזה: מִזְרְקִיא/מִזְרְקִיא, כגון שמ' כד, ו), מִמְכֵּר (וי' כה, יד) ובמסורת שומרון mamkēr. כנגד מוֹעֵד לציון זמן אתה מוצא במסורת שומרון muwwad, וכן

מִקְטָל (שמ"א ה, ד) במסורת טבריה הוא מִפְתָּח במסורת בבל, וראה ייבין, עמ' 1011. מִקְטָב (מל"ב יב, יג) הוא בלשון חכמים שעל פי מסורת בבל מִקְטָב (ייבין, עמ' 1009). כך גם באשר לשם מִצְשָׁר (במ' יח, כו; ובמסורת שומרון *maššār*) לצד צורת הנסמך מִצְשָׁר (וי' כז, ל; במסורת טבריה נשתנה הצירי לפתח על פי חוק פיליפי). באוגריתית משקל שם זה הוא *maqtal*, כלומר *maššaru*, כעולה מן הכתיבים *ma-ša-ra* (PRU III, 93,7) וכן *ma-aḥ-ša-ri-ša* (PRU III, 146,11); עוד ראה סיון [לעיל, הערה 23], עמ' 242. ועוד מצאנו *ma-qī-bu* במכתבי אל עמארנה (EA, 120,11) כנגד *ma-qáb-bu* באוגריתית (PRU VI, 168,9). וכן באכדית *madgaltu* 'מגדל' לצד *madgilišunu* 'תצפיתם' (CAD M/1, 16). בלשון חז"ל מִקְטָח כנגד מִקְחָץ (ראה בן-טולילה, עמ' 102), מִרְפָּק וגם מִרְפָּק, ראה ג' בירנבאום, "הגה וצורות בקטע הגניזה TS E1 34 (משנה שבת ט-ד)", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 43. הכלי מִצְבָּר (כלים יג, ז) מנוקד בכ"י פריס מִצְבָּר. אפשר שהצורה מִלְמַד (שופ' ג, לא) שבמסורת טבריה היא נסמך של *מִלְמַד (כהצעת BDB, לצד ההצעה *מִלְמַד). הרי משקל מִקְטָל הולם את משמעותה. בלשון חז"ל "מלמד שבלע את הדורבן" (כלים ט, ו). המילה מלמד אינה מנוקדת בכ"י קאופמן, ואפשר שהנקדן נסתפק במשקלה; ואילו בכ"י פרמה א היא מנוקדת מִלְמַד. השם מִשְׁפָּתִים (שופ' ה, טז) משקל, כנראה, מִקְטָל (במסורת בבל מִשְׁפָּתִים, ראה ייבין, עמ' 1000). ההשוואה מכנסים (במסורת שומרון *maknēsēm*), מִסְפָּרִים בלשון חכמים (ייבין, עמ' 999-1000). החיריק במ"ם הוא, כנראה, תוצאה ההשפעה ההודית של המשקלים הדומים הללו. כמו כן אפשר ששייך לכאן השם מְגִילֹת, ראה בראשר, עמ' 15, 29. לענייננו חשובה יותר השאלה אם אפשר שמקצת צורות מִקְטָל בעברית ובארמית משקפות *miqtal* מקורי. כבר שטאדה (עמ' 169, סעיף 271) טען שכמה מצורות *miqtal* בעברית הן מקוריות ועמדו לצד צורות *maqtal*. ברט הביא כמה דוגמות של *miqtal* מערבית, מגעז, מאמהרית ומאכדית (עמ' 243-244). הדוגמות שהביא מן האכדית יסודן בפתרונות מוטעים שאינם מקובלים בימינו. השמות שרשם הם: *nindabu* 'נדבה', שהיא מילה שאולה מן השומרית (עיין CAD N/2, 236ff); השם *nirmaku* 'נד' אינו מתועד במילוני האכדית, ולא ברור מהיכן הביאו ברט; גם המילים *niptū* 'מפתח' ו-*nirbū* 'גודל' אינן מתועדות במילונים. סיכומו של דבר, אין עדויות למשקל *miqtal* באכדית. מוזר גם שהדוגמות הן בעלות התחילית *ni-*, ואין כל דוגמה לתחילית *mi-*. עדויות (מפוקפקות?) למשקל *miqtal* נמצאו בפנונית חדשה (מיקדש), ראה פרידריך, עמ' 96-97, ובארמית (כגון מִשְׁפָּכִי [דנ' ד, ב], מִשְׁפָּנָה [עז' ז, טו]), שמה לפנינו הבראיזמים.

צורת המקור של הקל בארמית היא מִקְטָל ואין זכר לתנועת *a* בדגם הזה בשום ניב מניבי הארמית. אף מסורת בבל, ששמרה על תנועת *a* מקורית במשקל מִקְטָל (שאינו מקור), אינה יודעת בצורות המקור שבארמית אלא תנועת *i*. אבל הערבית (ראה ברט, שם) והעברית מכירות מקור קל במשקל *maqtal* (אמנם השימוש הזה במשקל הזה נדיר בעברית ובערבית). כך למשל "והיו לך לְמִקְרָא העדה וְלִמְסַע את המחנות" (במ' י, ב) - במסורת שומרון *almaqra...* *walmāsa* ובמסורת בבל לְמִקְרָא (ראה ייבין, עמ' 1011). על החיריק במסורת טבריה בצורה וּמִקְח־שָׁחַד (דה"ב יט, ז) ראה להלן. לכן נראה שצורת מִקְטָל שהיא מקור בארמית נבנתה על פי צורות העתיד. הדבר ניכר היטב בצורות מעין לְמִתָּן או לְמִקְטָל בארמית של ארץ-ישראל. זכר למשקל *miqtal* מקורי יש אולי בצורות מִסָּב (מל"א ו, כט), מִצָּר (תה' קיח, ה), מִרְצָן (קה' ט, יא). הצירי בהברה הפתוחה מתפרש אל נכון כתולדה של *i*. את הצירי בשמות מִצָּר ומִסָּב ניתן לפרש גם כתוצאה בידול, אלא שכוחו של הסבר זה אינו יפה בשם מִרְצָן. וראה עוד W. Baumgartner, "Das hebräische Nominalpräfix mi-", *Theologische Zeitschrift* 9 (1953), עמ' 154-157.

maqtalt (=מִקְטָלֶת)⁶³; taqtalt (=תִּקְטָלֶת)⁶⁴. אף כשההברה השנייה פתוחה חל בידול⁶⁵.

אין בידול בנסיבות האלה:

1. לפני הכפלה⁶⁶: מִטֶּע (יח' לר, כט), מִגָּל (יר' נ, טז), מִפֶּע (איוב מא, יח), מִדֶּע (רנ')

63. במסורת טבריה הצורות הן מִ/מִקְטָלֶה/מִקְטָלֶת (ראה דוגמות אצל ילין, עמ' 247, 250) אבל מִמְלָכָה, *מִמְשָׁלֶת (מן מִמְשָׁלוֹתָיו [תה' קיד, ב]), מִפְּרָקָו (שמ"א ד, יח), מִפְּרָכָו (זכ' ו, א), מִרְצָפָת (מל"ב טז, יז). בשמות בעלי פ"ג ובשמות בעלי פ"נ יש פתח, ובנקבה של הפעיל תמיד a (מִקְטָלֶת). במסורת בבל הצורות מנוקדות תמיד בפתח, כלומר מִקְטָלֶה, מִקְטָלֶת (ראה ייבין, עמ' 1014) וכן בשורשי ל"י מִצָּנָה (ייבין, עמ' 1018). אף במסורת שומרון התנועה היא a (ראה בן-חיים, עמ' 377-378). כך גם בתעתיקים של אוריגנס, כעולה מן הצורות συμαλαμα 'מִמְלָחמָה' (תה' עז, ד), μαρμαθ 'מִרְמָוֹת' (תה' לה, כ), μεμασχωρωθεισι *מִמְסַגְרוֹתֵיהֶם' (תה' יח, מו). וכן בתרגום השבעים בצורה μαρχαβωθ 'מִרְכָּבָוֹת' (דה"א ד, לא). לא מצאנו עדויות אצל הירונימוס.

64. תִּפְאָרֶת (יש' סב, ג) וגם תִּפְאָרָה (יש' כח, ה); במסורת בבל תִּקְטָלֶת (ראה ייבין, עמ' 1032). תִּנְשָׁמֶת (וי' יא, יח) שבמסורת טבריה היא tansēmīt במסורת שומרון (בְּרִצָּף xxxxx, ראה בן-חיים, עמ' 210). לא מצאנו עדויות למשקל הזה בתעתיקים של אוריגנס, הירונימוס ותרגום השבעים.

65. למשל תִּרְוָה (יש' מד, יד), תִּקְנָה (יר' לא, טז), ראה באואר ולאנדר, עמ' 495. אבל במסורת בבל ההברה הראשונה מנוקדת בפתח: תִּקְנָה, מִקְנָה, מִצָּנָה, מִרְמָה, שִׁבְעָה ועוד (ראה ייבין, עמ' 382). ניקוד החיריק נמצא בשם המקום תִּמְנָה (ייבין, עמ' 1032) ובשם העצם מִנְגִּינָה (ייבין, עמ' 996). אף בתעתיקים של הירונימוס התנועה היא a: caria 'קְרִיָּה', saba 'שִׁבְעָה', satana 'שָׂטָנָה'. וכן בתרגום השבעים: שם המקום θαψα 'תִּפְסָס' (מל"א ה, ד) והשמות הפרטים θαμνα 'תִּמְנָע' (בר' לו, יב) ו-αγλα 'עֲגֵלָה' (דה"א ג, ג), אבל ρεσφα 'רִצְפָּה' (שמ"ב ג, ז). עוד ראה שפרבר, עמ' 178, 237, 245. בהקספלה: αφα 'חֲרָפָה' (תה' פט, מב), ראה ברנו, עמ' 138. צורות מִקְטָה במסורת טבריה דין שהיו מִקְטָה בנפרד *רִמְקָטָה בנסמך. אפשר שצורת הנסמך מנוקדת אף היא בחיריק משום שהותאמה לצורת הנפרד. באואר ולאנדר אומרים כי בגורת ל"י כבר אי אפשר להכדיל בין maqtal ובין maqtal (עמ' 401). דוגמה טובה למשקל maqtal היא המילה מִזְרָה (יר' טו, ז) ובלשון חכמים מִזְרָה (ט"ז ד, ו) ומִזְרָה (כלים יג, ג; בכ"י פריס מִזְרָה); ואולי בשם מִרְאָה נתמזגו שני המשקלים, ומלכתחילה היה הפרש בין מִרְאָה (>mar?iyatu*) לציון הכלי (מתועד בצורת הרכים מִרְאָת [שמ' לח, ח]) ובין מִרְאָה (>mar?ayatu*) לציון המִרְאָה (במ' יב, ו; דנ' י, טז). עוד ראה בן-חיים, עמ' 208. יושם לב לקיום הפתח בשמות *מִדְּנָה (מצויה במקרא בנסמך מִדְּנָה [דב' כח, ט] ובנטייה מִדְּנִיָּה [דה"א יט, ד]), מִטָּה (במ' יז, יז), מִשְׁקָה (וי' יא, לד).

66. פתח נשמר גם לפני הכפלה שנתבטלה, למשל במילה מִשְׁאָת, וראה על כך בהערה 38. במסורות ההגייה של לשון חכמים נמצאו לא מעט i במקום a דווקא לפני הכפלה. למשל במסורת בבל במילה מִגִּיד (ייבין, עמ' 596), ואולי יש בצורות אלו היקש לצורות העבר, וראה עוד דוגמות אצל שלמה נאה, לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד וטיקאן 66, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 53-54. וכן טבור (ייבין, עמ' 383), פִּרְשָׁנָה כנגד פִּרְשָׁנִים (ייבין, עמ' 986). תופעה דומה יש במילה רָבִי במקום רָבִי, רָבִין במקום רָבִין ובמסורת חִימָן *נִתְבָּשׁ ועוד. ראה שלמה מורג, "למחקר מסורות העדות בלשון חכמים", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 10-11. מורג נמנע מלנקוט את המונח "הידקקות" לעניין הצורות האלה, ואת

א, ד), ומִפֶּל (עמ' ח, ו), מִפְצוֹ (יח' ט, ב), הַמִּצָּב (שמ"א יד, טו), מִשָּׂא (במ' ד, מז), מִתֵּן (מש' יט, ו), מִפְּלָה (יש' יז, א), הַמִּצָּכָה (שמ"א יד, יב), מִתְּנָה (במ' יח, ז), מִתָּת (מל"א יג, ז בהפסק),⁶⁷ מִכָּה (וי' כו, כא), מִסָּה (תה' צה, ח), מִצָּה (מש' יג, י). וכן צורות במשקלים קָטֵל, קִטְלָת, מִקְטָלָת⁶⁸.

2. בסביבת עיצור גרוני: מַעְבֵּר (בר' לב, כג; שמ"א יג, כב),⁶⁹ יַחְדּוֹ (יר' נא, לח),

התופעה הגדיר - חילוף תנועות. אין החילופים הללו עשויים מעור אחד, וכלליהם שונים מן הכללים הנוהגים במסורת טבריה. חילופי פתח וחיריק בלשון חכמים למסורתיה טעונים מחקר לעצמו. עיין לפי שעה בצורות המיוחדות ללשון חכמים שבהערות 25, 27, 62, 65, 71, 72.

67. באואר ולאנדר (עמ' 608) משחזרים *מִתָּת.

68. המדקדים רשמו מקרים חריגים שחל בהם מעת $i < a$ לפני הכפלה. על בניין פיעל ראה בסעיף 2.3. השם מִשָּׂה (מל"ב ד, י) לכאורה ממשקל maqtal הוא, אולם התקיימות תנועת i בכל מסורות העברית (גם בתעתיקי הירונימוס) מעידה שהתנועה הזאת קדומה. את המילה אָכַר (יר' נא, כג) הביאו מדקדים כדוגמה שפעל בה חוק ההידקקות (למשל גוניוס, עמ' 233), אך נראה שהתנועה i מקורית היא (מן השומרית), והשווה לאכדית ikkaru(m). עוד ראה London 1962, עמ' 27-28. אפשר שהחיריק שבשם מִקָּח (דה"ב יט, ז) מקורי הוא, ראה לעיל, הערה 62. על ניקוד המילה הזאת במסורות העברית ראה חנוך ילון, קונטרסים לענייני הלשון העברית, ירושלים תשכ"ד, עמ' 80-82; אילן אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד (=עדה ולשון ד-ה), ירושלים תשל"ט, עמ' 173. יש יסוד לדעה שהשם פֶּכֶר (בר' יג, יב) נתגלגל מן *פֶּכֶר, והשווה לארמית פֶּכְרִין ולאוגריתית ולאכדית kakkaru. הירונימוס מעתיק chachar, אך בתרגום השבעים κεχαρ ובמסורת שומרון kakkâr (אבל כציון מקום). על התעתיק κεχαρεξ בכתבי יוסף בן מתתיהו ראה י' קוטשר, "ביצוע תנועות i, u בחתעתיקי העברית המקראית בארמית הגלילית ובלשון חז"ל", קובץ מאמרים בלשון חז"ל (בעריכת מ' בראשר), ירושלים תשל"ב, עמ' 132. במסורת בבל רוב הצורות בחיריק ורק פֶּכֶר בפתח, ראה ייבין, עמ' 966. מסתבר שאף החיריק בפֶּכֶר מקורי הוא, ונתמזגו כאן המשקלים qilqal/qalqal (ראה להלן, הערה 71). עוד מקרים ראה גם בסעיף 3.2.8.

69. וכן מִאָּכַל (בר' ו, כא), מִאָּמַר (אס' א, טו), מִאָּרַב (יהר' ח, ט), מִחָמַל (יח' כד, כא), מִעָּנַל (תה' קמ, ו), מִעֵין (וי' יא, לו בניקוד הארץ-ישראלי מעיין, ראה הרוויאין, עמ' 129), מִעָּלִים (שמ"א כה, ג), מִעָּמַד (מל"א י, ה), מִעָּרַב (דנ' ח, ה), מִעָּלָה (דה"א יז, יז), מִעָּרָכָה (שמ"א יז, כא) ועוד. שני שמות מנוקדים בסגול: מִחָקְרִי (תה' צה, ד), מִחָצָה (במ' לא, לו; במסורת שומרון mēssa. במסורת בבל: מחצה בלשון המקרא, מחצה בלשון חכמים [וכן בכ"י קאופמן]; פקפוקו של ייבין [עמ' 1018] במהימנות צורת מחצה מיותר). האם הסגול בשמות אלו תנועת i קדומה (והשווה: מִצָּר, מִסָּב)? העובדה שכרוב השמות שלמעלה (מִאָּכַל וכו') נשתמרה תנועת a עשויה להעיד על זמנו המאוחר של השינוי $i < a$ בסוג הזה. הרי אותם תנאים פונולוגיים (כלומר רצף xcx וכיו"ב) נמצאים בצורות העבר והבינוני של הנפעל ובעתיד קל שתנועת השורש בו $a : \text{נָאֶסַף, יַעֲרַב}$. כאלה סגול זה מעיד על קיום השינוי $i < a$. השינוי הזה חל בזמן קדום כשעדיין היו הגרניות מאוששות. בצורת מִאָּכַל ודומותיה לא חל השינוי, משום שבזמן השינוי $i < a$ במסורת טבריה כבר הצריכו הגרניות תנועת עור. ברצף הפונולוגי החדש בטלו התנאים המצריכים את השינוי. כלומר ההתפתחות כאן הייתה ma²kal

עֲכָבָר (ו', יא, כט), עֲקָרָב (דב' ח, טו), עֲפֻפָיו (תה' יא, ד; ראה גם קטגוריה 3), אֲבָדָן (אס' ט, ה), אֲכָב (יר' טו, יח), אֲכָר (דב' לב, לג), אֲכָרִי (יש' יג, ט), אֲכָרִיּוֹת (מש' כז, ד), אֲשָׁמָנִים (יש' נט, י), חֲשָׁמָנִים (תה' סח, לב), אֲמַתָּחַת (בר' מד, ב), אֲרָגָן (שם' כה, ד), אֲרָגוֹ (שם"א ו, יא), אֲרָבָע, חֲרָצִינִים (במ' ו, ד; ראה גם קטגוריות 3 ו-4). יוצאת דופן היא המילה מִחָה (שופ' ו, ד)⁷⁰.
3. בשמות שאחת מהברותיהם נשנית: גִּלְגַּל (השווה לצורה גִּלְגָּלִיו [יש' ה, כח])⁷¹,

maʔkal < , ואילו בבנין נפעל naʔsap < niʔsap < nēʔsap. חילופים מעין יַעֲמֹד/יִאֲסֹף בעתיד החלום של הקל טעונים דיון מפורט. לדעתנו, יש אולי לכאר את האי-אחידות במוצא הכפול של תנועת אית"ן, ואכמ"ל. על איכות התנועה בשמות שעיצורם הראשון גרוני ראה אגרות ש"ד לרצאטו, קראקא תרנ"ג, עמ' 1080.

70. במסורת שומרון מִחָה הגויה miyya (אבל הנגע "מחית שחין" הוא māʔēt) ובמסורת בבל היא מִחָה. אפשר שהחיריק בהברה הראשונה נוצר מהידמות ליו"ד, והשווה לשם הפרטי מִרְקָם, אשר אף בו היינו מצפים להישמרות הפתח ליד ר"ש. עוד השווה לצורות מן הפעלים חי"ה והי"ה: וְחִיִּיתָם (> וְחִיִּיתָם; יח' לו, ה), וְחִיִּיתָם (> *וְחִיִּיתָם; בר' ג, ה), שאף בהם נראה שהחיריק נוצר מהידמות ליו"ד. והשווה עוד לשמות עֲנָן (קה' ב, כו), קִנָּן (יח' לח, יב), בִּנָּן (יח' מב, ה); על האפשרות לראות בחיריק שבמילים האלה את התנועה המקורית ראה גרוס, עמ' 242-243. רשמה נטיית כל השמות שבמשקל קָטִי תמיד בחיריק היא עניין לכאן, כגון פָּרִי; אבל פָּרִיךְ לפני קִמֵּץ.

71. על צורה זו ועל מקורותיה ראה יחזקאל קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' 186-188. אפשר שבשמות במשקל qaqaal חל בידול עם התרחקות הטעם. יש שהתנועה הראשונה התבדלה, וכך אתה מוצא את צורות הסמיכות גִּלְגַּל (יש' כח, כח) וצִלְצִל (איוב מ, לא); ויש שהתנועה השנייה התבדלה: סִלְסִלוֹת (יר' ו, ט), וְגִלְגָּלִיו (יש' ה, כח). אנו מפפקים בנכונות ההסבר הזה. הרי ברגיל פתח משתמר בהברה הראשונה בסוג הזה, ובהברה השנייה יש מכפל שברגיל משמר את התנועה המקורית. נראה שהצורות גִּלְגָּלִיו דומותיה שקולות במשקל qalqil מקורי, והמשקלים נחערכו זה בזה. על משקל qalqil אפשר ללמוד משמות כגון שְׁשֻׁרוֹת (מל"א ז, י; דה"ב ג, טו. השווא בשי"ן מלמד על היחטפות תנועת i מקורית, כלומר מבנה היסוד הוא *šarširt), וכן צִלְצִלִי (תה' קנ, ה) במסורת בבל כנגד צִלְצִלִי במסורת טבריה (ראה ייבין, עמ' 977). יש לציין שברט (עמ' 204-205) ובאואר ולאנדר (עמ' 481-482) אינם מזכירים משקל זה.

בדרך כלל אין אחדות במסורתיה של העברית בשאלת המשקלים של השמות בעלי כפל עיצורי הבסיס, כגון חֲתָחְתִּים (קה' יב, ה) הוא במסורת בבל חֲתָחְתִּים (ייבין, עמ' 382, 978); גִּלְגָּלִיו הוא במסורת בבל גִּלְגָּלִיו (ייבין, עמ' 382, 979); סִנְסִנִּיו (שה"ש ז, ט) הוא במסורת בבל סִנְסִנִּיו (ייבין, עמ' 979). אפשר שהחיריק מקורי וצורת היסוד היא *sansin, אולם לצורת היסוד *sansan יש עדויות בשם המקום סִנְסָנָה (יהו' טו, לא) ובסנסנִיו שבמסורת בבל, ראה ייבין, עמ' 382. לפעמים אף הצורות בלשונות השמיות נבדלות זו מזו, כך למשל בעברית קִדְקִדֵּךְ היא באכדית qaqqudu (> *qadqudu); שְׁשֻׁרוֹת בעברית היא במסורת שומרון širšarēt ובאכדית šaršarratu, šaršarratu-šuršurātu (וראה CAD Š/II, 123) והשווה בניכיס ארמיים שושילתא, ראה נלדקה, עמ' 107-123); כִּרְכָב (שם' כז, ה) היא במסורת שומרון kirkab; צִלְצִלִי (תה' קנ, ה) שבמסורת טבריה היא במשקל qilqil במסורת בבל היא במשקל

סלסלות (יר' ו, ט), חלקלקות (יר' כג, יב), חתחתים (קה' יב, ה), ירקרק (וי' יג, מט), עקלקלות (שופ' ה, ו), צפצפה (יח' יז, ה), קשקשים (שמ"א יז, ה) לצד קשקשת (דב' יד, ט, י; הסגול ממיר את תנועת a המקורית). יוצאי דופן: גלגל (יש' כח, כח), פפרות (יש' סו, כ), צלצל (איוב מ, לא)⁷² וכן צנצנת (שמ' טז, לג)⁷³.

4. לפעמים לפני העיצור רי"ש⁷⁴: פרקנים (שופ' ח, ז), דרדר (הו' י, ח; מתאים גם לקטגוריה 3), פרפס (אס' א, ו), מרצפת (מל"ב טז, יז), מרחשת (וי' ב, ז)⁷⁵, מראה (במ' יב, ו), מרבדים (מש' ז, טז; לא, כב), מרפבות (זכ' ו, א) וכן מרפבות (מל"ב כג, יא; אבל מרפכת [בר' מא, מג])⁷⁶, מרחקים (יש' לג, יז), תרתן (יש' כ, א; מל"ב יח, יז), פוררים (מל"ב כג, יא), קרקע, סרעפתיו (יח' לא, ה), שרעפי (תה' קלט, כג)⁷⁷. ויש צורות בחיריק: מרפה (יח' כג, לב), מרמה (מל"ב ט, כג), מרמס (יש' ה, ה), מרפש (יח' לד, יט)⁷⁸, מרחקת (דה"א ט, ל), מרשעת (דה"ב כד, ז), סרפד (יש' נה, יג)⁷⁹, פרחח (איוב ל, יב)⁸⁰, קריה (דב' ב, לו)⁸¹. ויש צורות בסגול: מרחקים (זכ' י,

qalqil, דהיינו צלצלי (ראה ייבין, עמ' 382, 977); השם צלצלים (שמ"ב ו, ה) הוא במסורת בבל צלצלים (ראה ייבין, עמ' 977); לצורה צאצאי (יש' מח, יט) מקבילה במסורת בבל צאצאי (ראה ייבין, עמ' 977); שמשמין (וכן שמשמין) שבלשון חז"ל היא בערבית simsim ובאכדית šamšamū (ראה CAD S/I, 301). חילופים אלו מוכרים במסורתיה של לשון חז"ל, כגון קנקנים שבכ"י פרמה א היא קנקנין בכ"י קאופמן וקנקנין במסורת צרפתי-איטלקית של לשון המשנה (ראה בן-טולילה, עמ' 106); פילפלים/ם (בן-טולילה, שם) היא בכ"י פרמה א פלפלים (היא תוקנה מן פלפלים).

72. במסורת בבל צלצל, ראה ייבין, עמ' 977. שלוש הצורות הללו מחורות במקצת, שהרי למ"ד או רי"ש מונעות במקרים רבים את פעולתו של החוק, כך למשל: דרדר (בר' ג, יח), וזלזלים (יש' יח, ה), חלקלה (יש' כא, ג), ערער (יר' יז, ו). אך ראה את ההסבר לעיל, הערה 71.

73. אפשר שמשקלו qilqil, בחיריק מקורי. למשקל זה ניתן להוסיף את השם צלצלים (שמ"ב ו, ה). על משקל זה בלשונות השמיות ראה ברט, עמ' 204.

74. ראה באואר ולאנדר, עמ' 193.

75. השומרונים קוראים amrā'ēšat, כינוי מבניין פיעל.

76. באוגריתית mar-kab-ti (PRU III, 96, 28) ובאכדית narkabtu ראה AHW, 617b.

77. לסוג זה נראה לנו להוסיף את השמות פרצל (במ' לה, טז), גרזן (דב' כ, יט), פרמל (וי' ב, יד). מסורת בבל מעידה כי הסגול שבמסורת טבריה הוא חלופה של פתח (שנוצר כאן מחוק פיליפי). לפיכך דין התנועה הראשונה להיבדל ולהפוך לחיריק. אפשר שהרי"ש היא שגרמה לשימור הפתח, ואפשר שגרמו הצורות הנטיות כגון פרמלו (יש' י, יח). הרי בצורות הללו דין הפתח שבהברה הראשונה להישמר.

78. צורה זו נקריה רק בסמיכות, ו-BDB משחזר את הנפרד *מרפש.

79. הירונימוס מתעתק sarphod ובמגילת ישיעיהו סרפוד (קוטשר, עמ' 289, 496).

80. במסורת בבל פרחח (ייבין, עמ' 980).

81. אולי היו"ד גרמה. במסורת בבל קריה (ייבין, עמ' 877), במסורת שומרון qaryā, אצל הירונימוס caria (ראה שפרבר, עמ' 256) ובתרגום השבעים καρία (ראה שם). אין לחלות את האי-עקיבות בשימור תנועת a לפני ר בסוגי ה' ולהניח שהפתח שרד לפני ר אחורית, ענבלית ולא לפני ר קדמית, חודל-לשונית. על שני סוגי ר בעברית ראה שלמה מורג, "שבע כפולות בגד כפרת", ספר טורסיני, ירושלים תשל"א, עמ' 207-242.

ט), מְרָחֵב (הו' ד, טז), מְרָפֵּב (ו' טו, ט), מְרָפֵּבָה (שמ"ב טו, א), מְרָקְחִים (שה"ש ה, יג), מְרָקְחָה (יח' כד, י).

5. לפעמים לפני העיצור למ"ד⁸²: בְּלַעְדִּי (תה' יח, לב), וְלַעֲפָה (תה' קיט, נג) וכן וְלַעֲפֹת (איכה ה, י), מְלַאֲךְ וכן מְלַאֲכֹת (חגי א, יג), אֶלְמֵן (יר' נא, ה; שייך גם לקטגוריה 1), שְׁלֶאֱנָן (איוב כא, כג), מְלַקְחִיָּה (שמ' כה, לח)⁸³. חריגים: וְלַעֲפֹת (תה' יא, ו), בְּלַעְדִּי (בר' מא, מד) וכן בְּלַעְדִּי (בר' יד, כד)⁸⁴, מְלַחְמָה וכן צורת הנקבה תְּלַבְשֶׁת (יש' נט, יז)⁸⁵. כמו כן מתועדות צורות ובהן סגול: אֶלְגָּבִישׁ (יח' יג, יא, יג)⁸⁶, מְלַצֵּר (דנ' א, יא, טז), מְלַקְחִים (יש' ו, ו, ו), מְלַחְמָה (מל"ב י, כב).

6. הפתח לא נשתנה לחיריק בצורת הבינוני של ההפעיל: מְקַטֵּלַת (בהיקש לצורות אחרות של הנטייה ובהיקש למְקַטֵּל וכו')⁸⁷. בצורות שמניות מקבילות החוק פעל, כגון מְסַגֵּרַת (> masgirt*) ועוד⁸⁸.

7. שאר מקרים: מְטַעֲמִים (בר' כז, ד, ז), מְשַׁמְּנִים (נחמ' ח, י; וגם מְשַׁמֵּן [יש' יז, ד]), מְמַתְּקִים (שה"ש ה, טז), מְנַעֲמִיָּהם (תה' קמא, ד), מְשַׁאֲבִים (שופ' ה, יא)⁸⁹. לעתים נשמר רצף זה במילים זרות כגון פְּתַבְג (דנ' א, ה, ח), וְגַנְזִיּוֹ (דה"א כח, יא), ואולי הפתח התגוון לסגול בשם שְׁנֵהָבִים (מל"א י, כב)⁹⁰.

82. ראה באורא ולאנדר, עמ' 193. לא ברור מה גרס לשימור התנועה a לפני למ"ד דווקא. הרוויאין (עמ' 16) סבור שגם מ"ם מפרעת את המעתק. אולם מצאנו רק ארבעה שמות המתאימים לקביעתו כנגד שבעה שאינם מתאימים לה.

83. והשווה לתעתיק שאצל הירונימוס malcaim 'מְלַקְחִים' (יש' ו, ו).

84. על פי צורה זו בליק מסביר את החיריק שבמילה בְּלַתִּי. לדעתו, כלול בה יסוד השלילה המקורי בל. ראה בליק, עמ' 78. לפי מילון בן-יהודה רוב המדקדקים המודרניים מקשרים את המילה עם השורש בל"ה. במסורת שומרון המילה היא bilti ובמסורת בבל בְּלַתִּי, ואולי יש כאן חילופי משקלים? חן דעתך שהמילה מְבַלְעִדִּי (תה' יח, לב) מתועתקת בהקספלה μεββαλαδη.

85. משקל זה אופייני לעברית המאוחרת ולארמית. ראה ברט, עמ' 298-299. במחזור עתיק לימים הנוראים נמצא הניקוד תְּלַבְשֶׁת. ראה עמוס דודי, "מחזורי-קטלוגיה המנוקדים - בעיות המחקר שבכתבי יד מתקופת ספרד הנוצרית", קרית ספר סד (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 1074.

86. השווה לאוגריתית algbt?, וכתיעוד הברתי al-ga₁₄-ba-šu (alga₁₄ba₁₄?) Ugaritica 5, 30, ב-10'.

87. מוזרה הצורה מְרַשַּׁעַת (דה"ב כד, ו). בניקוד הבבלי מְרַשַּׁעַת; ייבין מפרשה כבינוני של הפעיל (עמ' 562).

88. ראה הערה 25.

89. עוד שמות ראה אצל ילין, עמ' 202, 206.

90. אפשר שסגול במילה זו הוא גיוון של חיריק מקורי. המילה פְּתַבְג (אס' א, כ) היא מילה פרסית ואפשר שחיריק זה אינו מקורי בה, ראה BDB בהתאם. חיריק זה מצוי גם במסורת בבל (ראה ייבין, עמ' 982) וכן בארמית.

3.2.2.2 הרצף xxxā במסורת טבריה

ברצף xxxā אין אחידות⁹¹, ואתה מוצא צורות בתנועה המקורית בהברה הראשונה וצורות בתנועת חיריק. דוגמות לסוג הראשון: מְטָמֹן (בר' מג, כג), מְכָאוֹב (תה' סט, כז), מְשָׁקוֹף (שמ' יב, ז), מִתְכַּנֶּת (שמ' ה, ח), מְשָׁאֵת (בר' מג, לד), מְמָרִים (איוב ט, יח), מְמָרִי (תה' קמא, י), פְּכָכֵד (יש' נד, יב), רְפָסְדוֹת (דה"ב ב, טו), פְּתָלָל (דב' לב, ה), פְּפָתָר (שמ' כה, לג). דוגמות לסוג השני: מְבָחוֹר (מל"ב יט, כג), מְשָׁעוֹל (במ' כב, כד)⁹², מְזָמֹר (תה' לח, א), מְכָלוֹל (יח' כג, יב; לח, ד), מְקָצוֹעַ (נחמ' ג, כד), מְשָׁלוֹחַ (יש' יא, יד), מְכַמֶּרֶת (יש' יט, ח), מְשָׁטוֹחַ (יח' מז, י), מְכָשֵׁל (וי' יט, יד), מְסָפּוֹא (בר' כד, כה), מְסָתוֹר (יש' ד, ו), מְשָׁקוֹל (יח' ד, י), מְשָׁקֶלֶת (מל"ב כא, יג)⁹³, תְּלַפְשֶׁת (יש' נט, יז)⁹⁴.

ברצף הזה אין מקום לבידול, ואם לא נשכיל למצוא הסברים מתקבלים על הדעת למקרים של הרצף xxxā, תימצא טענתנו שהחילופים יסודם בבידול פרוצה ומעוררת.

עיקר החומר הוא במשקל מְקָטֹל. מוצא המשקל הזה אינו ברור, ולהלכה הוא עשוי לשקף maqtāl או maqtul. הצורות בחיריק עשויות לשקף miqtāl. יתר על כן, כבר הכירו חכמי הלשון כי רבים מן השמות במשקל הזה יש להם מקבילות במשקל maqtal, כגון מְשָׁקוֹל (יח' ד, י) לצד מְשָׁקֶל (מל"ב כה, טז), מְבָחוֹר (מל"ב ג, יט) לצד מְבָחֵר (יח' כד, ה), מְסָתוֹר (יש' ד, ו) לצד מְסָתָר (תה' י, ט), מְכָלוֹל (יח' כג, יב; לח, ד) לצד מְכָלֵל (תה' ג, ב), מְשָׁלוֹחַ (יש' יא, יד) לצד מְשָׁלַח (דב' יב, ז, יח), מְגָדֵל (בר' יא, ה) לצד מְגָדוֹל (שמ"ב כב, נא). היו שציינו כי אפשר שתנועת o בשמות מסוג זה אינה אלא התגוננות תנועת a בסביבות עיצורי למנ"ר (או השפתיות ב, פ)⁹⁵. אם נוציא מכלל הדיון גם את המקרים שיש בהם עיצור שורק אחרי תנועת a (מְזָמֹר, מְסָפּוֹא, מְשָׁטוֹחַ, מְשָׁלוֹחַ, מְשָׁעוֹל)⁹⁶, יישארו רק מעט שמות בתנועת חיריק: מְכָשֵׁל,

91. במסורת ככל הצורות הן מְקָטֹל (ראה ייבין, עמ' 996), אך יש חריג - מְזָמֹר (מסתבר שהחיריק בו נוצר בהשפעת העיצור השורק). גם במסורת שומרון המשקל הוא maqtol, ראה בן-חיים, עמ' 369. אצל אורינגס מוצאים μαχαβιμ 'מכאבים' (תה' לב, י), μαζωμ 'מְזָמֹר' (תה' כט, א; ראה שפרבר, עמ' 192 וברנו, עמ' 178) ואצל הירונימוס - שם האל melchoom 'מְלָכֵם' (צפ' א, ה; שם מנוקד בְּמֶלְכֵם). בתרגום השבעים אין תיעוד לצורות מסוג זה.

92. במסורת שומרון māšāʔel במשקל מְקָטֹל, ראה בן-חיים, עמ' 207.

93. ההשוואה למסורת בבל שהרצף הנדון נשמר בה גם בצורות הנקבה, כלומר, הצורה שם היא מְקָטֶלֶת, ראה ייבין, עמ' 1027. במסורות האחרות אין צורות הנקבה מתועדות.

94. משקל זה אופייני לעברית המאוחרת, כגון תִּינוֹק/תִּינוּקָת (> *tiynōq), תשחורת, תכבוסת. ולפי ברט (עמ' 298-299) מקור הצורות הללו במשקל taqtūlt, והשוואה הערה 85 לעיל. לנו נראה שיש עדויות אף למשקלים tiqtult, tuqtult מקוריים בכמה לשונות שמיות.

95. על כך ראה רבין, א שמיט, עמ' 107.

96. על הגבחה התנועה ליד עיצור שורק (ש) ראה בראשר, עמ' 120 ושם כיבילוגרפיה מתאימה.

מקצוע (ברכבו מקצועות [יח' מו, כב] וגם מקצועות [יש' מד, יג]), ואין מניעה לראות כאן עירוב משקלים, בעיקר משום קיומו של משקל miqtāl מקורי⁹⁷. ראה עוד בסעיף 3.2.8.

3.2.3 חילופים בהברות שנסגרו

סוג לעצמו קובעות מילים שמופיע בהן חיריק במקום תנועת a בהברה שהייתה פתוחה במקורה ונסגרה לאחר התאפסות התנועה בהברה התוכפת, כגון דְּבָרִי (>dabaray*). בסוג זה אפשר לפרש שהחיריק הוא השתנות של פתח או שהוא תנועת עזר. רוב חכמי הלשון הלכו בדרך הראשונה⁹⁸, ורק מעטים צידדו בדרך השנייה⁹⁹. לדעתנו, אין הכרע לכאן או לכאן. נתרכו אפוא בשאלה אם החיריק הזה יסודו בפתח. חיזוק לדעה הזאת יש בתעתיקי אוריגנס שעל פי רוב נמצא בהם תנועת α כנגד החיריק שבמסורת טבריה: δαβρη 'דְּבָרִי' וכיו"ב¹⁰⁰. אף העובדה שבמסורות הניקוד התנועה בהברה שנסגרה מתאימה לתנועה המקורית תומכת לכאורה בפתרון הזה, והשווה מלכי (>malakay*), רִבְכּוֹת (>ribabāt*), חֲדָשִׁי (>hudašay*). ואולם ההתאמה הזאת נגלית בעיקר במילים שהתנועה היסודית מופיעה בהן בנטיית היחיד, כגון מִלְכִּי, חֲדָשִׁי, ואילו בצורות מעין דְּבָרִי שאין בנטיית היחיד שלהן פתח - אין התאמה. נראה שנטיית היחיד השפיעה על התנועה בצורות הריבוי¹⁰¹. על פי השיטה שהתנועה בצורות הנסמך של הריבוי היא תנועת עזר יש לומר שאיכות

97. צורות miqtāl מצויות בערבית ומעט בחבשית, ראה ברט, עמ' 244. אפשר שהשם מִשְׁוֹר (>miyšōr*; 'תה' כו, יא) שייך למשקל הזה.

98. ראה למשל גוניס, עמ' 91-92, סעיפים 27s-t וכן בעמ' 51, סע' 10; וזאקן, עמ' 53; בירקלנד, עמ' 55; באואר ולאנדר, עמ' 209-210, 241; מאיר, II, עמ' 62 ובלאו, תורת ההגה והצורות, תל-אביב תשל"ד, עמ' 76.

99. בלאו, שם, עמ' 77, מציין שניתן לראות בתנועה שלפני השווא תנועת עזר. על אפשרות זו מעירים גם למדין והונוגרד, ראה T. O. Lambdin and J. Huehnergard, *Introduction to the Comparative Study of the Semitic Languages (Outline)*, Harvard Univ., 1984, עמ' 44. עוד ראה ד' בן-חיים, תורת ההגה (רשימות לפי הרצאותיו), ירושלים תשי"ט, עמ' 53.

100. אצל אוריגנס δαβρη 'דְּבָרִי' (תה' לה, כ), ἡσθη 'יִשְׁרִי' (תה' לב, יא) אבל βσεδχαθα 'בְּצִדְחָתָךְ' (תה' לא, ב), ראה ברנו, עמ' 151; וכן ב"ת ולמ"ד בתנועת עזר a כגון βαρσων 'בָּרְצוֹנוֹ' (תה' ל, ו), βαλβαβα 'בִּלְבָבָם' (תה' לה, כה; בטקסט המסורתי כתוב בְּלָבָם; ראה ברנו, עמ' 221), ουβαγγαμ 'בְּבִנְיָעִים' (תה' פט, לג), λασωλ 'לְשׂאוֹל' (תה' מט, טו; ראה ברנו, עמ' 171), λαβνη 'לִבְנִי' (תה' מט, א; ראה ברנו, עמ' 183), וכן בצורות מקור של הבניין הקל λαβλωμ 'לְבָלֵם' (תה' לב, ט), λαμω 'לְמָצָא' (תה' לו, ג), λαφνωθ 'לְפָנוֹת' (תה' מו, ו; ראה ברנו, עמ' 56). אבל כיוון שדין ב"ת כדין למ"ד, אפשר לשער שלא בתנועה מקורית עניינו. אמנם ברנו מניח ba עתיקה, וראה ברנו, עמ' 319.

101. חכמי הלשון הסבירו שגם צורות מעין אֲמָרִי (בר' מט, כא) מושפעות מן אֲמָרָ (>ʔumrō*; ראה הערה 99). הסבר זה אין כוחו יפה בצורת חֲקָקִי (שופ' ה, טו). על כורחנו החיריק שבמילה אֲמָרִי הוא תנועת עזר, ושמה עניין לנו במשקלים שמעיקרם הם שונים זה מזה.

תנועת העזר הושפעה מצורות היחיד, ובמקום שבצורת היחיד לא הייתה תנועה (דְּבָרִי וכיו"ב) השתלטה תנועת עזר סתמית, שבמסורת טבריה היא חיריק ובמסורת תעתיקי אוריגנס היא α . ההשערה שבצורות מעין דְּבָרִי מקור החיריק בפתח קשה מכמה טעמים. למשל, מדוע אירעה ההשתנות בצורות מעין דְּבָרִי ולא בצורות מעין מְלָכִי. אם תאמר שצורות נטיית היחיד שיש בהן תנועת a השפיעו, יש להשיב שגם בצורות היחיד לא תמיד קיום הפתח תואם את הכללים (למשל מְלָכָה), ואין למדים סתום מן הסתום. גדולה מזו, ההנחה שבמילים מעין דְּבָרִי וּזְקָנִי חלה הידקקות עומדת בסתירה לכלל שהכול מסכימים לו, שאין הידקקות חלה כאשר בהברה התוכפת יש חיריק או צירי. גם את החיריק שבצורות מעין נְדָבוֹת וּצְדָקוֹת קשה לתרץ בהידקקות, שהרי ברצף $\alpha\alpha\alpha\alpha$ מוגבלת פעולת חוק ההידקקות. צורות מעין נְדָבָת וּצְדָקָת עשויות להיפתר על פי חוק ההידקקות, ועם זה אפשר שתנועת ההברה הראשונה תנועת עזר היא, והפתרון הכוללני, שהחיריק בהברות שנסגרו תנועת עזר הוא, עדיף בעינינו.

לדעה שאין להביא את הסוג הזה עם הצורות מן הרצף $\alpha\alpha\alpha\alpha$ יש סיוע גם ממסורת בבל. כפי שבורר לעיל (ראה סעיף 3.2.2), במסורת בבל אין הפתח הופך לחיריק ברצף $\alpha\alpha\alpha\alpha$ בשמות עצם. אולם בסוג הנדון נמצא הרבה צורות בחיריק כגון דְּבָרִי, זְקָנִי, רְשָׁעִי, נְבָלָתוֹ¹⁰². אמנם יש במסורת זו מעט צורות בפתח כנגד חיריק במסורת טבריה: פְּתָפוֹת, גְּדֵרוֹת, שְׁגָגָת, רְנָנָת, מְטָרוֹת, צְבָאוֹת ועוד¹⁰³. ההבדל הזה בהתנהגות בין תנועת a מקורית בהברה סגורה שנוטה להישמר במסורת בבל ובין תנועת a בהברה שנסגרה שלעתים קרובות מיוצגת בחיריק - ההבדל הזה מלמד כי אלו סוגים שונים זה מזה. אם תראה בצורות דְּבָרִי וחברותיה פרי הידקקות, נמצאת אומר שההידקקות חלה כאן בנסיבות פונולוגיות שאין היא אמורה לחול בהן על פי הכלל שקבעו המדקדקים. הדברים אמורים לא רק בצורות מעין דְּבָרִי שנדונו למעלה אלא גם במילים מן הכפולים מעין שְׁגָגָת. אם שווה שבמילים הללו לא נהגה, נהגתה גימל במכפל, ואם שווה זה נהגה (מעין שְׁגָגָת), נמצאת ההברה הראשונה פתוחה. בין כך ובין כך, אין ההידקקות אמורה לחול כאן. ואפשר שהפתח שבצורות הללו במסורת בבל קשור בריחוק מן הטעם (ראה בסעיף הבא).

בשל הספקות והפקפוקים הללו ראינו להפריד את הסוג הזה ולהעמידו לעצמו. וכיוון שמקור החיריק בו שנוי במחלוקת, אין הוא כשר לשמש עד להידקקות, בין הידקקות שעל פי השיטה הרווחת ובין הידקקות שעל פי שיטתו של בלייק.

3.2.4 חילופים הקשורים בריחוק מן הטעם

במסורת בבל מתחלפים פתח וחיריק בנטייתן של מילים מסוימות. חיריק מופיע

102. ראה י"בין, עמ' 382.

103. ראה י"בין, עמ' 928.

סמוך יותר לטעם, והפתח מופיע בריחוק ממנו. הרי דוגמות¹⁰⁴: והקריב לצד והקרבתם, צלעי כנגד צלעתיו, זמרה לצד זמרת, הבלו לעומת הבל, חלבו לצד חלביהן, נדרו כנגד נדריהם.

ידין החביר לעניין זה חילופים מעין חדרו (יואל ב, טז) לצד חררי (יח' ח, יב), ממשלה לצד ממשלותיו (תה' קיד, ב) במסורת טבריה. בסוג זה דווקא החיריק מייצג את התנועה המקורית.

3.2.5 חילופים בשמות עצם סגוליים

החוקרים שקדמונו כללו שמות עצם סגוליים בדיוניהם בתופעת ההידקקות¹⁰⁵. אנו הוצאנו שמות אלו מכלל הדיון, משום שרבים מחילופי התנועות שבהם הם עניין לתחום המורפולוגיה. כידוע, משקלים אלו מתחלפים זה בזה בלשונות השמיות, ואף בתוך לשון אחת. למשל, המילה אֶשְׁפָּה (איוב לט, כג) היא *uṣpt*? באוגריתית (גורדון, עמ' 369) ו-*išpatu* באכדית (CAD I/J, 257); תָּרַן (יח' כז, ה) בעברית כנגד *tarnu* באוגריתית (PRU VI, 19,4), בעברית שעל פי מסורת טבריה: פָּשַׁם (יש' ג, כד) לצד פָּשַׁם (שמ' ל, כג); חִזְקִי (תה' יח, ז) לצד חִזְקִנוּ (עמוס ו, יג); חִצְנִי (נחמ' ה, יג) לצד חִצְנִי (תה' קכט, ז); אָמַר (תה' עז, ט) לצד אָמְרוּ (איוב כ, כט), אָמַרִי (במ' כד, ד)¹⁰⁶; נִצַּח (תה' מט, כ) לצד נִצַּח (יר' טו, יח); שָׁמַשׁ (בר' יט, כג) לצד שָׁמַשׁ (יש' ס, כ) ושָׁמַשׁ (יר' טו, ט); פָּכַשָׁה (שמ"ב יב, ג) לצד פָּכַשָׁה (וי' יד, י); שְׁמֵלָה (בר' ט, כג) לצד שְׁלֵמָה (בר' לו, לו)¹⁰⁷, וכן שמות מן הכפולים כגון פֶּן (שה"ש ד, יב) וַנָּה (יש' א, ל) לצד גִּנָּת (שה"ש ו, יא); סָף (יח' מ, ו) וסָפוֹת (שמ"ב יז, כח) לצד סָפִים (יר' נב, יט) וסָפוֹת (מל"ב יב, יד); פֶּת (מש' יז, א) לצד פָּתִים (וי' ב, ו) ופֶתֶךְ (רות ב, יד); מִדְּיו (שמ"א ד, יב) וּמִדְּיו (תה' קט, יח) לצד מִדְּיו (וי' ו, ג) וּמִדְּיוֹ (יר' יג, כה). חילופי משקלים אלו ניכרים גם כאשר אנו משווים את מסורת טבריה למסורות אחרות של העברית, כגון שִׁפְחָה במסורת טבריה ובמסורת בבל (ידין, עמ' 816) היא *aš'fā* במסורת שומרון (בן-חיים, עמ' 398); שִׁנְאָה במסורת טבריה היא במסורת שומרון *šā'na* (בן-חיים, עמ' 398); שִׁבְעָה היא במסורת שומרון *sa'ba* (בן-חיים, עמ' 398), במסורת בבל שִׁבְעָה (ידין, עמ' 1111) ובתעתיקו של הירונימוס *saba*; מִנְחָה שבמסורת טבריה ובמסורת בבל (ידין, עמ' 815) היא

104. הדוגמות שלהלן נלקחו מתוך רשימות המילים המובאות בספרו של ידין, עמ' 385-386.

105. כך למשל זיואון, עמ' 100; רבין, תנועות קטנות, עמ' 189 ועוד.

106. לפי הסבר זה אין צורך לראות בצורות כגון אָמְרוּ (איוב כ, כט) תולדה של בידול תנועות אחוריות מן *אָמְרוּ, אשר השפיע על כלל הנטייה, כפי שמסביר בלייק, עמ' 78.

107. ראה על כך קוטשר, עמ' 360-363; ישראל בן-דוד, "משקל פֶּעַל/פִּעֵל", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 232-247. עוד ראה הנ"ל, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ן, עמ' 300-305; ידין, עמ' 808-809 E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, Atlanta 1986 עמ' 65.

ma'na במסורת שומרון (בן-חיים, עמ' 398) ו-manāa אצל הירונימוס; גִּבְעָה היא בתרגום השבעים γαβαα (שפרבר, עמ' 215) ובמסורת שומרון ga'bā; גִּבְעָה (שם' ל, ג) הוא במסורת שומרון giggo ועוד. גם שמות סגוליים בסופית -ון, כגון צִפְעָנִים (יר' ח, יז; והשווה להירונימוס saphphonim) לא נכללו בדיון הזה. במסורת בבל מרובים חילופי חיריק/פתח, מעין נִדְרוֹ כנגד נִדְרִיהֶם; פִּשְׁעִי לצד פִּשְׁעֵיהֶם ועוד (ראה דברינו לעיל).

3.2.6 חילופים בפעלים

רק מקרים מעטים של חילופי חיריק ופתח בהברה סגורה לא-מוטעמת נגלים במערכת הפועל. הם ניכרים במסורת טבריה שאתה מוצא בה אי-אחידות בצורות הנטייה כגון וִירְשָׁתָם (דב' ד, א) כנגד וִירְשָׁנוּהָ (יח' לה, י), ובהשוואת מסורות העברית זו לזו (ראה להלן; על צורות העתיד של בניין קל והעבר של הנפעל ראה סעיף 3.2.1). כוח ההיקש בנטיית הפועל גדול, ובדרך כלל גרם להאחדת צורות הנטייה. החילופים המעטים בפועל אינם צפויים ואף מוזרים, ואלה הם:

א. עבר קל - בבניין זה אתה מוצא בארבעה פעלים צורות כתנועת חיריק בע' הפועל במקום הפתח הרגיל בנטייה זו: וִלְדִיתָךְ (תה' ב, ז; במסורת בבל וִלְדִיתָךְ [ייבין, עמ' 381]), וִלְדִתָּנוּ (יר' ב, כז), וִלְדִיתָהּ (במ' יא, יב). במקצת הדקדוקים החיריק הזה מוסבר כתולדה של חוק ההידקקות¹⁰⁸, ואין בידינו הסבר לתנועת החיריק. וִירְשָׁתָם (דב' ד, א; במסורת בבל וִירְשָׁתָם וגם וִירְשָׁתָם [ייבין, עמ' 381]), וִירְשָׁתָם (דב' יט, א; לא, ג; במסורת שומרון wyaraštimmā; שְׁאַלְתִּי (שמ"א א, כ), שְׁאַלְתִּיהוּ (ש' יג, טו; במסורת בבל יש צורות בצירי המתאימות לצורות מעין שְׁאַלְתָם [שמ"א כה, ה] שבמסורת טבריה; ראה ייבין, עמ' 436) - נראה ש-i שבצורות הללו מקורית¹⁰⁹. ופִּשְׁתָּם (מלאכי ג, כ; במסורת בבל ופִּשְׁתָּם [ייבין, עמ' 381]) - אפשר שהחיריק שבמסורת טבריה מקורי (כלומר מן הבסיס *פִּשֿ)¹¹⁰.

108. ראה גוניוס, סעיף s27 ובאואר ולאנדר, עמ' 382.

109. משקל צורות אלו הוא קָטֵל, שנתקיים לצד קָטֵל הרגיל יותר בפועל הזה. ראה גוניוס, סעיף f64 ובאואר ולאנדר, עמ' 357. חיזוק לדבר יימצא באוגריתית, שבה משמשת הצורה š'il 'הוא שאל' (KTU, 2.63,12). הסבר זה כבר הביא רד"ק בשמו של ר' יעקב בן אלעזר: "שְׁאַלְתִּיהוּ וִירְשָׁתָם אלה מן שְׁאַל, יִרְשָׁהוּ כי הצירי והסגול והחיריק קרובים ויבוא זה תמורת זה, אבל אשר הם מגזרת פִּעַל יבואו פתח לעולם" (מכלול, ז עמ' ב). כך גם באשר לצורה וִירְשָׁתָם (דב' ד, א), אשר מקובל לראות בה צורה במשקל קָטֵל שעמדה לצד הצורות הרגילות במשקל קָטֵל. ראה רד"ק, שם; באואר ולאנדר, עמ' 384.

110. מדקדקי ימי הביניים ראו בחיריק סימן ל-i מקורית הקיימת במשקל קָטֵל, ראה רד"ק, מכלול, דף ק ע"א. חיוג' (ראה גיקטילה, ערך פו"ש): "לפי שהיתה משפטה ופִּשְׁתָם בחיריק תחת היי"ד שהיא עה"פ, כמו וִירְשָׁתָם אותה, אם אנכי וִלְדִיתָהוּ. אך כשחסרה עה"פ מן ופִּשְׁתָם הוטלה תנועתה על הפ"א לפניו ונשארה החרק ללמד על העי"ן שחסרה". יש לציין שבערך יר"ש אין חיוג' דן כלל בבעיית הצורה וִירְשָׁתָם. מדקדקים בני זמננו רואים בחיריק פרי הידקקות. ראה למשל באואר ולאנדר, עמ' 404; ברגשטרסר, עמ' 573; גוניוס, עמ' 120.

ב. עבר הפעיל - תנועת i בעה"פ נמצאה בשני פעלים: הִשְׁאַלְתִּיהוּ (שמ"א א, כח; במסורת כבל והשאלתיהו [ייבין, עמ' 436]); וְהִמְתִּיּוּ (שמ"א יז, לה), וְהִמְתָּם (שמ"ב יג, כח; וכן במסורת כבל, ראה ייבין, עמ' 648), וְהִמְתָּן (שמ"א טז), וְהִמְתִּיָּה (ה' ב, ה). כאמור לעיל (סעיף 2.3), חיריק זה שבצורת ההפעיל עבר הוא ככל הנראה מקורי¹¹¹.

ג. בניין התפעל - וְהִתְגַּדְּלְתִּי (יח' לח, כג), וְהִתְקַדְּשְׁתִּי (יח' לח, כג), וְהִתְקַדְּשְׁתָּם (וי' יא, מד; כ, ז). בצורות העבר של בניין התפעל החוקרים חלוקים בשאלה אם תנועת ע' הפועל יסודה i או a. אך גם אם התנועה המקורית היא a, הצירי מושרש בעברית המקראית, ויש בו כדי להסביר את הצורות בחיריק¹¹².

ד. בבינוני פיעל - מְקַדְּשָׁם (שמ' לא, יג) במסורת טבריה כנגד מְקַדְּשָׁם במסורת כבל, ראה ייבין, עמ' 520. השווה amqadeškimma במסורת שומרון. ובנקבה מְבַעֲתָךְ (שמ"א טז, ט).

רוב הצורות הללו הוזכרו בדיונים על חוק ההידקקות. בעלי השיטה הרווחת הרגישו כי מקצת הצורות אינן מתיישבות עם שיטתם. הרי ברוב הצורות התנועה המקורית אינה a אלא i. ייבין הוסיף כי ההסבר שהצורות מן השורש שא"ל שנזכרו לעיל הן תוצאת חוק ההידקקות אינו מתיישב עם העדויות שבמסורת כבל (ייבין, עמ' 436).

הצורה וְהִמְתִּיּוּ יפה להראות עד כמה עקלקלה דרכם של בעלי השיטה הרווחת. צורת היסוד הִמִּית אינה משקפת את הדגם haqtal אלא את הדגם hiqtal. חוק פיליפי חל בצורות מעין הִמִּית אך בצורה וְהִמְתִּיּוּ אין הוא אמור לחול, משום שההברה השלישית שלה איננה מוטעמת, והכול מסכימים שאף לא הייתה מוטעמת בזמן פעולתו של חוק פיליפי, ופשוט ש-i מייצגת את התנועה המקורית שנשמרה בהברה הבלתי מוטעמת (> himittūw > himittū > himittūh > himit+ti+hu). הטענה שתנועת i שבמילה הזאת (ובדומותיה) נידקקה מן a מצריכה כמה הנחות רעועות: (1) ההידקקות פעלה כאן לפני הכפלה, שלא ככלל; (2) כוח ההידקקות גדול מכוח ההיקש שהביא לידי השתלטות תנועת a בהברות לא מוטעמות (שחוק פיליפי לא חל בהן), כגון הִקְמָתָם; (3) ההידקקות חלה במסורת

111. לפי גזניוס, סעיף s27 וכן לפי באואר ולאנדר, עמ' 357, 403 בצורות הללו פעל חוק ההידקקות.

112. באואר ולאנדר ראו בחיריק בע' הפועל של הצורות האלה תוצאה של חוק הידקקות (עמ' 328). לנו נראה יותר פתורנו של רד"ק: "וְהִתְגַּדְּלְתִּי וְהִתְקַדְּשְׁתִּי וְהִתְקַדְּשְׁתָּם שהעיי"ן שלהם בחיריק מן הִתְגַּדְּל, הִתְקַדְּש בצירי, כי מן הִתְגַּדְּל, הִתְקַדְּש בפתח יאמר הִתְגַּדְּלְתִּי, הִתְקַדְּשְׁתִּי בפתח" (מכלול, סח עמ' ב - סט עמ' א). במסורת כבל יש פתח בצורות הללו (ראה ייבין, עמ' 381), ונראה שהפתח שבמסורת כבל הוא תולדת היקש לשאר הצורות, ש-i קדומה נעתקה בהן ל-a עקב פעולת חוק פיליפי.

בבל שלא כדרכה (ראה לעיל, בתחילת הסעיף); (4) ההידקקות חלה במסורת הכתיב של המקרא. והמבין יבחר בדרך הישרה.

תהליך פונולוגי דומה אירע בצורה מְבַעֲתָךְ ($mubaffittika > mubaffit+t+ka$) התנועה i המקורית נשתמרה כאן לפני הכפלה. במסורת בבל הפכה i המקורית ל-a¹¹³ בצורה נטולת כינוי *מְבַעֲתָךְ (חוק פיליפי; השווה מְשַׁרְתָּ [מל"א א, טו])¹¹³, והצורה הגרודה השפיעה על הצורות צמודות הכינוי. עוד דוגמה נמצאה במסורת שומרון בבינוני נקבה של השורש מ"ת: mittak, mitti, mittu (בר' כג, ג, ד, ו ועוד). אף בצורה זו חלו תהליכים פונולוגיים זהים לאלה שבאחיותיה הטברניות ($mit+t+i > mitti$)¹¹⁴.

3.2.7 שמות עצם פרטיים

חילופי פתח וחיריק נגלים לפעמים בשמות פרטיים מתוך השוואת מסורות העברית זו לזו או מתוך השוואה לשמות פרטיים בלשונות שמיות עתיקות. יש שאתה מוצא כנגד חיריק במסורת טבריה פתח במסורות האחרות, כגון השם הפרטי יִשְׁבִּיָּה (דה"א ד, לה), שבמסורת בבל הוא יִשְׁבִּיָּה ובתרגום השבעים Ἰωσαβία; מְתַתְּיָהוּ (דה"א כה, כא) במסורת טבריה - הוא מְתַתְּיָהוּ במסורת בבל ו-ματταθιας בתרגום השבעים; השם הפרטי תַּמְנֶעַ (בר' לו, מ) הוא במסורת שומרון ובתרגום השבעים θαμνα. אך יש גם חוסר אחידות, ובמקום שאתה מצפה לפתח יש חיריק. להלן דוגמות: כנגד בְּלָעַם במסורת טבריה אתה מוצא במסורת שומרון ובוולגטה balaam, ואילו במסורת בבל - בְּלָעַם. שם המקום תַּמְנֶה (יהו' טו, נז) הוא בתרגום השבעים θαμνα, ואילו במסורת בבל הוא תַּמְנֶה כמו במסורת טבריה. בשם המקום שְׁנָעַר (בר' י, יא, ב) מקור החיריק הוא בתנועה a, כעולה ממכתבי אל עמארנה $^{URU}\text{ša-an-ḥa-ar}$ [*tanḡar] (EA, 35,49)¹¹⁵, ובמסורת בבל התנועה היא חיריק - שְׁנָעַר, וכך גם במסורת שומרון šinniyyār.

דוגמות אלו ואחרות מלמדות שחילופי התנועות בשמות פרטיים אינם תואמים את החילופים שבשמות הכלליים, והם טעונים מחקר לעצמו. מחקר שמות פרטיים בכלל הוא תחום לעצמו, וכרוכות בו בעיות המיוחדות לו. לעתים קשה לדעת מהו מוצא השם הפרטי. אין הכרח לסבור ששם פרטי הנמצא בקורפוס טקסטים מסוים שייך ללשון שהקורפוס כתוב בה. למשל, שם המקום אֶשְׁדּוֹד נכתב בתעתיקים מצריים שברשימות תחותמס השלישי i-š-d-d (בתנועת i), ואין בידינו לקבוע מהי התנועה המקורית. שם המקום מְצָרִים במכתבי אל עמארנה $^{KUR}\text{mi-iš-ša-ri}$ (EA, 24,III,1) ו- $^{KUR}\text{mu-šir-ri}$ (EA, 147,69) ו- $^{KUR}\text{mi-iš-rù}$ (EA, 31,1).

113. ייבין מביא את הדוגמה הזאת כעדות לחוק ההידקקות ולא כדיון על חוק פיליפי (עמ' 382).

114. בן-חיים מציע תהליך שונה במקצת: met+ti או mat+ti. הוא מתעלם מן המקבילות שבמסורת טבריה (עמ' 145).

115. השחזור העיצורי מסתמך על הכתיב s-n-g-r שברשימות תחותמס השלישי.

ואין בידינו לקבוע מהן התנועות המקוריות בו. עלינו אף לזכור כי שמות פרטיים מעצם טיבם שמרניים יותר משמות כלליים, ואלו שנשאלו מלשון אחרת לא תמיד נוהגים על פי הפונולוגיה של הלשון השואלת. על כן אין לקבל את עדות השמות הפרטיים אלא כעדות מסייעת בלבד¹¹⁶. לא באנו לומר שלא חלו שינויי תנועת a מקורית ל-i בשמות הפרטיים אלא רק להזהיר מפני המכשלות שבשימוש בחומר הזה הטעון מחקר מיוחד.

3.2.8 צורות העתיד קל והעבר נפעל

עליהן ראה לעיל, סעיף 3.2.

3.2.9 מקרים מיוחדים ומסופקים

1. שמות וצורות בינוני במין נקבה: תנועת העיצור השורשי השני בנטייתם של השמות האלה היא a כגון שוּמְרָתִי, בין שהתנועה המקורית היא a ובין שהיא i. בכל זאת בכמה שמות נשמרה תנועת i מקורית בנטייה: גְּבֻרְתָּה (בר' טז, ד), מְנַקְתָּ (מל"ב יא, ב), מְנַקְתָּה (בר' כד, נט), יְבֻמְתָּ (דב' כה, ו), יְבֻמְתָּךְ (רות א, ט). הצורה האחרונה אינה מתאימה לצורת הזכר יְבֻמָּה (דב' כה, ה), יְבֻמִּי (דב' כה, ז).
2. שמות במשקל קטול (qattāl >): גְּבוֹר (תה' פט, כ)¹¹⁷, שְׂכוֹר (מל"א טז, ט), יְסוֹר (איוב מ, ב), ואולי קפוז (יש' לד, טו, והשווה לערבית qaffāzāt). השווה: הֶרְתוֹק (יח' ז, כג), קְנוֹא (יהר' כד, יט; נח' א, 2). הצורות האלה אינן מתיישבות עם חוק ההידקקות.
3. מוֹרַג (יש' מא, טו) לצד מוֹרְגִים (שמ"ב כד, כב), מוֹרְגִים (דה"א כא, כג). צורת מוֹרַג במקרא בנסמך בלבד (יש' מא, טו), ואין לדעת אם יסודה מוֹרַג או *מוֹרַג (הצירי נשתנה לפתח על פי חוק פיליפי). החיריק שבצורת הַמוֹרְגִים/הַמוֹרְגִים

116. ראה דניאל סיון, דקדוק לשון אוגרית, ירושלים 1993, עמ' 5 וכן ראה J. Huehnergard,

Ugaritic Vocabulary in Syllabic Transcriptions, Atlanta 1987, עמ' 8-9.

117. פרופ' בלאו העיר לנו כי השם גְּבוֹר אינו מסופק (השווה למקבילותיו בסורית ובערבית), ואולי יש בו כדי לערער את גישתנו בדבר הדיסימילציה של תנועות a, שכן המעקף הכנעני קדום לחוק ההידקקות. כמו כן אין הוא תואם את הדעה המקובלת, שחוק ההידקקות לא פעל לפני הכפלה. לשיטת בלאו יש לומר שהמעקף בשם הזה קדום, שהרי הצורה גְּבוֹר משותפת לכל מסורות העברית ובכללן תעתיקי אוריגנס והירונימוס (שפרבר, עמ' 215). ושם יש לחבר את גְּבוֹר אל גְּבַר שבניב הארמית המערבית? ראה M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat Gan 1990, עמ' 127. עוד ראה ברט, עמ' 198-199. לחילופי qittāl/qattāl הוסף במסורת השומרונים riggaz כנגד רִגְזו (דב' כח, סה) במסורת טבריה, iyyābēm = *אֵיבִים (בן-חיים, עמ' 195). כמו כן השווה לאוגריתית PRU III, 199, 12) LÚ.MEŠ.DAM.GĀR.MEŠ: bi-da-lu-ma 'סוחרים' לצד P. Fronzaroli, "Eblaic Lexicon: ba-da-lum 'סוחר' בטקסטים מֵאֵבֶלָה, ראה *Problems and Appraisal*", *Quarterni di Semitistica* 13 (1984), עמ' 137.

(שמ"ב כד, כב; דה"א כא, כג) מתאים יותר לציירי שבמורג, והצורה בציירי מתאימה יותר לציור המכשיר¹¹⁸.

3.3 סוף דבר

במחקרנו עיינו בחילופי פתח וחיריק בהברה סגורה לא-מוטעמת. בדקנו מחדש את החילופים בכל מסורות העברית והשווינו את המסורות זו לזו. אף ערכנו השוואות ללשונות השמיות האחרות. העלינו כי החילופים המרובים שבין התנועות הללו הם בני זמנים שונים וסוגים אחדים, כדלהלן:

רוב המקרים שאפשר לקבוע בהם בבטחה גלגול של תנועת a ל-i נכללים בתחיליות (אית"ן בעתיד קל, נו"ן של נפעל, מ"ם שבמשקל maqtal ודומיו, ומעט תי"ו כתחילית שמנית). שינוי התנועה בקטגוריות הללו מותנה בדרך כלל בקיום תנועת a בהברה התוכפת. השינוי בתנועת אית"ן קדום מאוד, ואירע לפני המעטק הכנעני $\bar{a} < \bar{o}$, כעדות הצורה יבֹש ($*yabašū$). לדעת ברט, השינוי הזה פעל גם בהברות פתוחות. השינוי בתנועת נו"ן של בניין נפעל הוא שינוי עברי קדום המשותף לכל המסורות. הוא מאוחר מזמנם של מכתבי אל עמארנה ומכתבי אוגרית, ומוגבל להברות סגורות - כעדות הצורה נֶסב. השנוי במשקל maqtal (וכן maqtal, mawtalt ועוד במקרים של הרצף xxxxx/xxxxx/xxxxx) טבירני (ומשותף לניקוד הארץ-ישראלי בהבדלים קלים), והוא מאוחר מחוק פיליפי (ראה סעיף 2.2). גם בסוג הזה אין עדות לבידול בהברה פתוחה (אך ראה הערה 60). חילופים בהיקף רחב נגלים במסורת טבריה. חילופים בהיקף לא רחב נגלים בסוגים אחרים, בין בכל מסורת לעצמה ובין בהשוואת המסורות זו לזו. החילופים האלה שונים זה מזה. במקצתם התנועה המקורית היא a, במקצתם היא i ובאחרים אין לדעת אם הפתח או החיריק המתחלפים זה בזה מייצגים תנועה מקורית או תנועת עזר.

ממצאינו אינם מאשרים את הדעה הרווחת בדבר מעטק $i < a$ בהברה סגורה לא-מוטעמת. הם מתאימים יותר לקביעתו של בלייק שהרצף xxxxx נשתנה במסורת טבריה ל-xxxxx עקב בידול. יש להודות שבעל דין יכול לחלוק על הסבירני למקרים החורגים מכלל הבידול (כגון צורות יִקְטַל, צורות מְקַטֹּל, צורות מעין דְּבִיר ועוד תיבות ספורות). מכל מקום, מפאת כמותם ואופיים המיוחד של החריגים הללו אין לכלול, לדעתנו, את החומר במעטק נרחב (שאינו מותנה בהברה התוכפת). מעתה מוטב להימנע ככל האפשר מלהשתמש במושג "הידקקות" על כל הכלול בו וראוי להגדיר כל חילוף וחילוף על פי סוגו.

118. רד"ק, השרשים, ערך מר"ג BDB ערך מר"ג דנו את מורג כנסמך של *מורג. במסורת בכל הניקוד הוא מורגים, ראה ייבין, עמ' 382, ובחילופי גרסאות של תרגום יונתן (מהדורת שפרבר) מוריגי (יש' כח, כז) לצד מורג (יש' מא, טו).

רשימת קיצורים

- אבן ג'נאח = ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים (בתרגום יהודה אבן תיבון), מהדורת ב"ז בכר, ברלין תרנ"ו (ירושלים תשכ"ו).
- H. Bauer und P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle 1922
- H. Birkeland, *Akzent und Vokalismus im Althebräischen*, Oslo = בירקלנד 1940
- F. R. Blake, "The Apparent Interchange Between a and i in Hebrew", *JANES* 9 (1950), pp. 76-83
- בן-חיים = זאב בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ה, ירושלים תשל"ז.
- בן-טולילה = יעקב בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית של לשון המשנה (=עדה ולשון יד), באר-שבע תשמ"ט.
- בראשר = משה בראשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (=עדה ולשון י), ירושלים תש"ם.
- ברגשטרסר = גוטהלף ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית, ירושלים תשל"ב (תרגום מגרמנית מרדכי בן-אשר).
- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, 2 vols., Berlin 1908-1913
- J. Barth, *Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen*², Leipzig = ברט 1894
- E. Brønno, *Studien über hebräischen Morphologie und Vokalismus*, = ברנו Leipzig 1943
- C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Rome 1965 = גורדון
- A. E. Cowley, *Gesenius' Hebrew Grammar* (ed. E. Kautzch), = גזוניס Oxford 1910
- גי'קטילה = שלושה ספרי דקדוק ע"י ר' יהודה חיוג' (מהדורת נות), לונדון וברלין תר"ל.
- גרוס = בן-ציון גרוס, המשקלים פעלון ופעלן במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד.
- J. Huehnergard, "Historical Phonology and the Hebrew Piel", = הונרגרד in *Linguistics and Biblical Hebrew* (ed. W. R. Bodine), Winona Lake, Indiana 1992, pp. 209-229
- T. Harviainen, *On the Vocalism of the Closed Unstressed Syllables in Hebrew: A Study Based on the Evidence Provided by the Transcriptions of St. Jerome and Palestinian Punctuations*, Helsinki 1977

- P. Joüon & S. J. T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, = יואון ומוראוקה, Roma 1991
- D. Testen, "A Trace of Barth's Preradical *i in Akkadian", = טסטן, עקבות, *JNES* 51 (1992), pp. 131-133
- D. Testen, "The I-w Verbal Class and the Reconstruction of the Early Semitic Preradical Vocalism", = טסטן, שחזור, *JAOS* 114 (1994), pp. 426-434
- Sh. Izre'el, "The Gezer Letters of the el-Amarna Archive - Linguistic Analysis", = יזרעאל, *IOS* 8 (1978), pp. 13-90
- ייבין = ישראל ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה.
- ילין = דוד ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תשמ"ה.
- V. Christian, *Untersuchungen zur Laut- und Formenlehre des Hebräischen*, = כריסטיאן, Wien 1953
- לבני = יצחק לבני, מקרא ככתבו ולשון כתבניתה, תל-אביב תשכ"ו.
- M. Lambert, *Traité de grammaire hébraïque*, Paris 1931-1938 = למבר
- T. O. Lambdin, "Philippi's Law Reconsidered", in *Biblical and Related Studies Presented to Samuel Iwry* (eds. A. Kort & S. Morschausser), Winona Lake, Indiana 1985, pp. 135-145 = למדין
- R. Meyer, *Hebräische Grammatik*, 4 vols., Berlin 1966-1972 = מאיר
- מנדלקין = שלמה מנדלקין, קונקורדנציה לתנ"ך, ירושלים ותל-אביב תשי"ט.
- Th. Nöldeke, *Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, = נלדקה, Strassburg 1904
- J. Friedrich and W. Röllig, *Phönizisch-Punische Grammatik*, = פרידריך ורוליג, Rome 1970
- קוטשר = יחזקאל קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט.
- קימרון, האם פעל = אלישע קימרון, "האם פעל 'חוק פיליפי' בעברית של השומרונים", בתוך דברי הכינוס הראשון של החברה לחקר השומרוניות - תל-אביב, כ"ד-כ"ז בניסן תשמ"ח (בעריכת אברהם טל ומשה פלורנטין), תל-אביב תשנ"א, עמ' 17-13.
- קימרון, הוספות = אלישע קימרון, "הוספות למאמר 'חילופי צירי/פתח בעברית מקראית'", לשוננו 1 (תשמ"ו), עמ' 247-249.
- קימרון, חילופי = אלישע קימרון, "חילופי צירי/פתח בעברית מקראית", לשוננו 1 (תשמ"ו), עמ' 77-101.

רבין, a שמית = חיים רבין, a שמית והשתקפויותיה בעברית, תרביץ ל (תש"ך), עמ' 99-111.

רבין, תנועות קטנות = חיים רבין, "התנועות הקטנות בעברית הטברנית", ספר טור-סיני, ירושלים תש"ך, עמ' 169-206.

רד"ק, מכלול = ספר מכלול (מהדורת יצחק בן-אהרן ריטטענבערג), ירושלים תשכ"ו.

רד"ק, השרשים = ספר השרשים לרבי דויד בן יוסף קמחי הספרדי², ירושלים תשכ"ז.

A. F. Rainey, "The Barth-Ginsberg Law in the Amarna Tablets", רייני = *EI* 14 (1978), pp. *8-*13

B. Stade, *Lehrbuch der hebräischen Grammatik*, Leipzig 1879 = שטאדה

A. Sperber, "Hebrew Based upon Greek and Latin = שפרבר Transliterations", *HUCA* XII-XIII (1937/1938), pp. 103-274

AHW = *Akkadisches Handwörterbuch*

CAD = *The Chicago Assyrian Dictionary*, Chicago 1956

EA = J. A. Knudtzon et al., *Die El-Amarna Tafeln*, 2 vols., Aalen 1964

KAI = H. Donner and W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische Inschriften*, Wiesbaden 1962-1964

KTU = M. Dietrich, O. Loretz and J. Sanmartín, *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit*, Neukirchen-Vluyn 1976

PRU = J. Nougayrol et al., *Le palais royal d'Ugarit*, Vols. II-VI, Paris 1955-1970

Ugaritica 5 = J. Nougayrol et al., *Ugaritica V*, Paris 1968